

Tulevaisuuden raunioilla

Nostalgia saksalaisessa varhaisromantiikassa

ASKO NIVALA

Nostalgia esimodernia kohtaan tavataan yhdistää 1800-luvun alun romantiikkaan. Toisaalta erityisesti uudempi tutkimus on painottanut saksalaisen varhaisromantiikan moderneja piirteitä. Millainen historiallinen tausta oli Friedrich Schlegelin Reinin-matkan päiväkirjoilla ja edustivatko ne utooppis-restoratiivista vai ironista nostalgiaa? Tämän Svetlana Boymin kehittämän erottelun ohella analysoin Schlegelin romanttista nostalgiaa myös Gilles Deleuzen ja Félix Guattarin teoretisoimana deterritorialisatona sekä emotionaalisena turvapaikkana William M. Reddyn käsitettä soveltaen.

Saapuminen rauhaisaan Sveitsiin tästä suunnasta, missä vuoret kasautuvat vähitellen toistensa päälle yhä korkeampina ja korkeampina – – . Tämä on maa, jonka täytyy valloittaa, kun sen näkee, ja jo ensikertaa saapuessaan käsittää sen asukkaiden koti-ikävä.¹

Näin Sveitsiä kuvaili saksalainen varhaisromantikko Friedrich Schlegel (1772–1829) matkapäiväkirjassaan *Briefe auf einer Reise durch die Niederlande, Rheingegenden, Die Schweiz und einen Teil von Frankreich* (1806, suomeksi Kirjeitä matkalta läpi Alankomaiden, Reininseudun, Sveitsin ja kaistaleen Ranskaa). Johannes Hoferin esiteltyä nostalgian lääketieteellisenä käsitteenä vuonna 1688 se oli merkinnyt aluksi sveitsiläisten palkkasoturien potemaa sairaalloista ikävää kotimaahansa.² Ajatus nostalgian liittymisestä juuri Sveitsiin oli selvästi tuttu vielä Schlegelin aikana.

1 ”Der Eintritt in die friedliche Schweiz von dieser Seite, wo die Berge sich allmählig immer höher und höher auf einander türmen – – . Dies ist ein Land, welches man liebgewinnen muß, so wie man es sieht, und schon ersten Eintritt begreift man das Heimweh seiner Bewohner.” KFSa IV, 195. KFSa = *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Käännökset ovat Asko Nivalan, ellei toisin mainita.

2 Taminioux 1993 (1988), 73; Boym 2001, 3.

Nykyisin termillä ymmärretään kuitenkin menneisyyden ”romantisointia” – käsite jota ei romantiikkaa tutkittaessa voi ottaa annettuna. Yksi vaihe tässä siirtymässä sveitsiläisten koti-ikävästä kohti 1800-luvun alun yleisempää romanttista nostalgiaa oli Clemens Brentanon ja Achim von Arnimin kansanrunokokoelma *Des Knaben Wunderhorn* (1805–1808, suomeksi Pojan ihmetorvi). Saksankielisten alueiden yhtenäisyyttä ja nationalismia ajanut teos sisälsi esimerkiksi runon ”Der Schweizer”, ”Sveitsiläinen”. Siinä Sveitsin saksankielisillä alueilla käytetyn alppitorven ääni herättää lyrisen subjektin kaipuun kotimaahansa.

Romantiikan ajalla kirjoitettiin toki paljon nostalgista historiasuhdetta käsitteleviä teoksia. Esimerkiksi Friedrich Hölderlinin tuotannon kohdalla on puhuttu elegisestä kaipuusta antiikin Kreikkaan. Novalis (Friedrich von Hardenberg) taas yhdistetään tavanomaisesti aikakauden keskiaikamuotiin. Saksalaisessa utopiatutkimuksessa on esitetty hypoteesi uuden ajan alun paikkautopioiden korvautumisesta aikautopiolla 1700-luvun kuluessa heränneen historiallisen tietoisuuden kehittymisen myötä.³ Mikäli tätä teoriaa sovelletaan nostalgiatutkimukseen, voitaisiin puhua siirtymästä paikkanostalgiaista aikanostalgiaan. Toisaalta erottelu on sikäli ongelmallinen, että nostalgian paikallisuus ei vaikuta kadonneen 1700- ja 1800-lukujen aikana. Esimerkiksi saksalaiset uusklassistit eivät kaivanneet vain yleisesti antiikkiin, vaan heidän kiinnostuksensa paikan-tui nimenomaan antiikin Kreikan tai Rooman alueisiin eikä esimerkiksi Egyptiin. Schlegelin matkapäiväkirja 1800-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä puolestaan sijoittui nimenomaan Reinjoen alueelle ja sen historiaan.

Nostalgian lajit ja nostalgian paikkasidonnaisuus

Gilles Deleuze ja Félix Guattari ovat väittäneet, että kaikki ajattelu on pohjimmiltaan suhteessa johonkin alueeseen. Heidän ajatuksensa tarjoaa hyödyllisen tavan käsitteellistää myös nostalgian samanaikaista paikallisuutta ja irrallisuutta paikoista sekä alueiden jatkuvaa kulttuurista

3 Ks. erit. Voßkamp 1985, 6.

uudelleen merkityksellistämistä ja käyttöä. Heidän avainkäsitteensä *deterritorialisaatio* merkitsee minkä tahansa asian irrottamista sen alkuperäisestä kiinteästä kontekstista eli territoriosta. *Reterritorialisaatiolla* tarkoitetaan puolestaan asian kytkemistä takaisin johonkin toiseen kontekstiin.⁴ Kun tätä käsitteistöä sovelletaan Friedrich Schlegelin matkapäiväkirjaan, Reinjoen yhteydessä kysymys on tähän alueeseen liittyvistä kulttuurisista yhteyksistä ja assosiaatioista, joita eri kirjoittajat pyrkivät muuttamaan. Tämä muuttaminen tapahtuu ensinnäkin deterritorialisoidulla eli kytkemällä irti ja näin torjumalla aiemman perinteen tekemiä yhteyksiä. Lisäksi tätä seuraa usein reterritorialisaatio eli pyrkimys liittää Reinin maantieteelliseen alueeseen aivan uusia kulttuurisia yhteyksiä.⁵

Svetlana Boym on puolestaan eritellyt nostalgian käsitettä jakamalla sen restoratiiviseen ja ironiseen lajiin. Restoratiivinen nostalgia on yhteisöllinen utopia, joka pyrkii ylittämään nykyisyyttä vaivaavat ristiriidat ja palauttamaan menneisyydessä oletetusti vallinneen harmonisen alkutilan takaisin tulevaisuudessa. Ironinen nostalgia sitä vastoin on irrallisuuden ja nykyiseen yhteisöön kuulumattomuuden tunteen vaalimista sinänsä: se ei pyri rakentamaan kollektiivista ideologiaa, joka kompensoisi nykyisessä tilanteessa vallitsevia ristiriitoja.⁶ Boymin luonnostelemaa ajatusta restoratiivisen nostalgian tuottamasta sovituksen tarpeesta sekä ironisen nostalgian irrallisuuden tunteen vaalimisesta sinänsä voidaan myös tämentää de/re-territorialisaation käsiteparin avulla. Boymin jako seuraa pääpiirteissään tekemäni erottelua de- ja reterritorialisoivaan nostal-

4 Esimerkiksi puun oksa voidaan deterritorialisoida (tai dekontekstualisoida) välineeksi ja taas reterritorialisoida takaisin luontoon yksinkertaisesti pudottamalla se metsään. On tärkeää erottaa deterritorialisointi kielellisestä metaforasta: deterritorialisoidusta oksasta saatu isku kasvoihin on konkreettinen kipeä tapahtuma, kun taas metaforat voivat tuottaa pelkkää asioiden lingvististä simulaatiota. Ks. Nivala ja Rantala 2012, 230–233. Deterritorialisaatio tulee lähelle myös *displacement*-käsitettä. Tästä enemmän ks. Nivala 2011a, 43.

5 Pyrin tässä yhteydessä tietoisesti välttämään kulttuurisista merkityksistä tai representaatioista puhumista, koska Deleuze ja Guattari väittävät, että kulttuurista merkityksenantoprosessia ei tulisi tulkita pelkästään idealistisesti ja konstruktivistisesti. Tästä enemmän, ks. Nivala ja Rantala 2012, 230–233.

6 Boym 2001, 41. Boymin erottelusta lähemmin ks. käsillä olevan teoksen johdanto.

giaan, vaikka hän ei otakaan vastaavalla tavalla huomioon nostalgisen ajattelun yhteyksiä maa-alueisiin ja maisemaan. Romantiikan aikana nostalgia suuntautui usein juuri paikkoihin: tyypillisiä romanttisia *topoksia* olivat keskiajalta säilyneet vanhat kaupungit, Reinin jokilaakso sekä linnojen ja kirkkojen rauniot.

Erityisesti reterritoriaalinen ja restoratiivinen nostalgia pyrkivät kiinnittämään nostalgian johonkin alueeseen. Subjektiiivista reterritorialisointia edustaa kaipuu omaan lapsuuteen ja tätä kautta konkreettiseen kotimaahan tai kotiseutuun. Objektiiivisella tasolla reterritorialisoiva nostalgia voi taas saada utooppisia ja valtiollis-poliittisia piirteitä. Esimerkiksi kansakunnan sodassa menetettyihin alueisiin voidaan kohdistaa tällaista kiinteää perustaa janoavaa nostalgiaa. Deterritoriaalinen ja ironinen nostalgia ovat puolestaan kaipuuta pois tästä paikallisesta sidoksesta. Ironiseen nostalgiaan sisältyy kriittinen ulottuvuus, joka pyrkii sanoutumaan irti kiinteän perustan ideologisista sidoksista, kun taas reterritorialisoiva nostalgia on ollut usein helpompi kytkeä poliittisesti nousevien kansallisvaltioiden ideologiaan.

Sekä ironiseen (deterritorialisoivaan) että restoratiiviseen (reterritorialisoivaan) nostalgian muotoon sisältyy utopistisia piirteitä – vaikkakin ne ovat erilaisia. Deleuzen ja Guattarin mukaan juuri utopia tarkoittaa nimittäin kaikkein puhtaimman deterritorialisaation mahdollisuutta, sillä se ei sijoitu mihinkään paikkaan, *ou-topos*.⁷ On kuitenkin tavallista, että utopia reterritorialisoidaan niin, että rakennetaan esimerkiksi kertomus jonkin kansakunnan asuttamalle maa-alueelle sijoittuneesta muinaisesta kulta-ajasta.⁸ Klassinen kaupunkiutopia (Platon, Thomas More) on tunnetuin esimerkki paikkasidonnaisesta utopiasta.

Nostalgia ja kaipuu eivät ole pelkästään ajatusrakennelmia, vaan ne ovat molemmat myös tunteita. Tunteen tai emotionin käsitteitä ei voida ottaa annettuina ja teoretisoimattomina arkikäsitteinä, vaan niiden määrittelemiseksi on paikallaan sivuta myös tunteiden historiaa koskenutta viimeaikaista keskustelua. 1700- ja 1800-lukujen tunteiden historiaa tutkineen William M. Reddyn emotionaalisen turvapaikan, *emotional*

7 Deleuze ja Guattari 1993 (1991), 91, 105.

8 Kulta-ajan teemasta Schlegelin ajattelussa ks. myös Nivala 2015.

refuge, käsitettä soveltaen voidaan esittää, että Schlegel etsi alati erilaisia pakoreittejä pois aikansa hegemonisista tuntemisen tavoista.⁹ Boymin ironinen nostalgia, Deleuzen ja Guattarin deterritorialisoinnin käsite sekä Reddyn emotionaalinen turvapaikka ovat kaikki eri suuntauksista omaksuttuja teoreettisia tapoja käsitellä varhaisromantiikan aikana keskeisesti muotoutunutta romanttisen nostalgian historiallista ilmiötä.

Romanttisen nostalgian uudelleenarviointi

Jos tyydytään vain uusintamaan romantiikasta vallitsevia ennakkoluuloja, romanttinen nostalgia vaikuttaisi olevan paraatiesimerkki reterritorialisoivasta nostalgian tunteesta.¹⁰ Mielenkiintoiseksi varhaisromantiikan tekee kuitenkin se, että tämä tulkinta on tullut uusimman filosofisen tutkimuksen valossa varsin ongelmalliseksi. Myös hermeneuttinen tutkimus on herättänyt tutkijoissa valppautta erottaa toisistaan varsinaisen romantiikan aikakausi sekä siitä 1900-luvun kuluessa syntyneet ennako-oletukset ja -luulot. Esittelen tässä luvussa romantiikkaa koskevaa ennakkokäsitystä, *Vorverständnis*, ja muuttunutta tutkimustilannetta.

Merkittävänä romantiikkatutkimuksen käänteenä pidetään Manfred Frankin tutkimusta *”Unendliche Annäherung”: Die Anfänge der philosophischen Frühromantik* (1998). Hänen mukaansa varhaisromantiikan ajattelu tulee erottaa tarkasti G. W. F. Hegelin ja F. W. J. Schellingin edustamasta saksalaisesta idealismista. Aiempi tutkimus oli lähestynyt esimerkiksi Schlegeliä ja Novalista eräänlaisina diletantteina, jotka olisivat vain soveltaneet ”varsinaisten” filosofien ajatuksia kirjallisuusteori-

9 Reddy 2001, 154.

10 Aiempi tutkimus on usein painottanut romantiikkojen olleen regressiivisiä ja pyrkinneen menneen maailman palauttamiseen. Tätä käsitystä tapaa vielä 2000-luvun tutkimuksessa. Esimerkiksi Markus Schwering kirjoittaa romanttisesta historiakäsityksestä: ”Am Anfang steht eine paradiesische Existenzstufe der Menschheit, eine Zeit universeller Einheit und Harmonie aller Lebensbereiche, die je nachdem mit der Antike oder dem historischen Mittelalter identifiziert wird – – .” Schwering 2003, 545. Ks. myös Schenk 1966, 33–37; Beiser 1992, 262; Roberts 2002, 253–254.

aan.¹¹ Frank kuitenkin rekonstruoi varhaisromantikkojen julkaisemat-
tomista käsikirjoituksista täysin omaleimaisen ajatustavan. Romantikot
eivät pyrkineet kehittämään yhden evidentin periaatteen mukaista filo-
sofista järjestelmää, vaan heidän ajatteluaan luonnehtii pikemminkin
valistusfilosofi Karl Leonhard Reinholdin apodiktisen varmaa perustaa
etsivän niin sanotun peruslausefilosofian, *Grundsatzphilosophie*, kritiikki.
He eivät silti olleet myöskään teoreettisen ajattelun kokonaan hylän-
neitä skeptikkoja, vaan lähtivät siitä, että tietoteoria rakentuu kahden tai
useamman yhtä alkuperäisen periaatteen väliselle koherenssille.¹² Koska
filosofisen järjestelmän kokonaisuus oli ajattelua ohjaava regulatiivinen
idea eikä sen epäilemätön lähtökohta, Schlegelin ja Novaliksen kaltai-
sille varhaisromantikoille maailma oli jatkuvassa historiallisen tulemi-
sen ja fragmentaarisen keskeneräisyyden tilassa. Romantiikka toi siis
Reinholdin kaltaisten valistusfilosofien stabiiliin maailmankuvan tilalle
ajattelun jatkuvan historiallisen liikkeen.

Historianfilosofian tasolla Frankin tulkinta näyttäytyy siten, että
nuori Schlegel luopui aiemmin kannattamastaan antiikin Kreikan esi-
kuvallisesta asemasta tarkalleen samanaikaisesti hylätessään Reinholdin
yhdelle periaatteelle perustuvan järjestelmän ajatuksen.¹³ Frank ei kehit-
tele tätä oivallustaan Schlegelin epistemologian ja historianfilosofian
välisestä rakenteellisesta yhteydestä sen pidemmälle, sillä hänen kiin-
nostuksenkohteenaan ovat pikemminkin Heidelbergin koulukunnalle
ominaiset tietoisuuden filosofian kysymykset. Filosofisessa romantiikka-
tutkimuksessa tapahtunut käänne herättää kuitenkin kulttuurihistorian
alueella välittömästi kysymyksen, eikö kuvaamme varhaisromantisesta
nostalgiaasta tulisi arvioida uudelleen tästä muuttuneesta horisontista
käsien? Mikäli varhaisromantikot hylkäsivät tietoteoriaansa tasolla aja-

11 Esimerkiksi Helmut Kuhn pitää Schlegelin historianfilosofista ajattelua vält-
tämättömänä askeleena kohti Hegelin kypsää historianfilosofiaa. Kuhn 1966,
110–111. Kuhnin tulkinta on teleologisuudessaan kyseenalainen: siihen sisältyy
eräänlainen voittajien historian tulkinta siitä, että filosofianhistorian tarkoituk-
sena olisi ollut Hegelin ajattelun valmistuminen, jolloin Schlegelille jää tässä
tarinassa vain näiden ajatusten valmistelijan sivurooli.

12 Frank 1998; Millán-Zaibert 2007. Tästä käännteestä romantiikkatutkimuksessa
ks. myös Oittinen 2001.

13 Frank 1998, 39.

tuksen tiedon yhdestä kiinteästä perustasta, miksi he sitten olisivat etsineet sitä menneisyydestä? Olisiko mahdollista, että romanttista nostalgiaa on pidetty taantumuksellisena, koska romantikkojen ironinen deterritorialisoiva nostalgia on sekoitettu utopistiseen reterritorialisoivaan nostalgiaan?

Näihin kysymyksiin tarjoaa vastauksen Friedrich Schlegelin *Briefe auf einer Reise* -matkapäiväkirja, mikäli sitä luetaan suhteessa nostalgian teemaan. Schlegelin teos toimi merkittävänä herätteenä sille, että keskiajasta tuli saksalaisen 1800-luvun romantiikan innokkaasti tutkima aikakausi. Tämä oli eurooppalaisen kulttuurihistorian kannalta merkittävä jakso, sillä uudelleen herännyt innostus keskiaikaan johti esimerkiksi Kölnin tuomiokirkon valmiiksi rakentamiseen. W. D. Robson-Scott on painottanut, että juuri tämä Schlegelin teos vaikutti ratkaisevalla tavalla medievalismin suosion nousuun 1800-luvulla.¹⁴ Ylipäätään saksalaisten 1770-luvulla syntyneiden varhaisromanttikkojen sukupolvella oli ratkaiseva merkitys eurooppalaisen 1800-luvun alkupuolen aatemaailman muotoutumiselle. Tähän ryhmään voidaan laskea mm. Friedrich Schlegel ja hänen veljensä August Wilhelm Schlegel, heidän puolisonsa Dorothea Mendehlsson-Veit sekä Caroline Böhmer, Novalis, Friedrich Schleiermacher ja Ludwig Tieck. Tarkastelen tässä yhteydessä lähinnä Friedrich Schlegelin käsityksiä. Myös aikalaisjulkisuudessa häntä pidettiin Jenan ja Berliinin romanttisen liikkeen eräänlaisena keulakuvana, joten Schlegelin kirjoitus tarjoaa kohtuullisen edustavan aineiston romanttisesta nostalgiaista.

Schlegelin ensimmäisiä tieteellisiä julkaisuja ja esseitä 1790-luvun puolivälissä luonnehti vielä osaltaan klassismin perinne. Käsitystä, jonka mukaan hän olisi haikaillut vielä 1790-luvun lopun varhaisromanttisella

14 On syytä muistuttaa, että jo valistuksen aikana oli löydetty monia uusia puolia keskiajasta. 1800-luvun alusta alkaen siihen kohdistunut huomio kuitenkin lisääntyi entisestään. Schlegelin ohella voidaan nostaa esiin Georg Forster sekä Johann Wolfgang von Goethe. Robson-Scott 1965, 130; Höltenschmidt 2000, 28. Schlegel ei ollut siis ensimmäinen, joka vaelsi katsomaan Kölnin tuomiokirkkoa. Hänen kirjoituksensa perustuu omakohtaisten havaintojen ohella selvästi myös Forsterin vuoden 1790 Reinin-matkan päiväkirjan tarjoamaan kirjalliseen esikuvaan. Ks. Forster 1977 (1790), 44–46. Forsterin ja Schlegelin tekstien vaikutusyhteyttä koskevasta tutkimuksesta tarjoaa listauksen Tarkka 2010, 8.

kaudellaan antiikin Kreikan menetettyyn harmoniaan, voidaan kuitenkin pitää varsin ongelmallisena. Pikemminkin Kreikkaan kohdistunut kaipuu kuului hänen 1790-luvun alkupuolen klassistiseen kauteensa. Ensimmäisessä romanttisessa kirjoituskokoelmassaan Schlegel arvosteli myös omia aiempia klassistisia tutkimuksiaan. *Lyceum der schönen Künste* -lehdessä julkaistussa fragmenttikokoelmassaan *Kritische Fragmente* (1797) hän julistaa: ”Minun tutkielmani *Kreikkalaisen runouden tutkimisesta* on manieristinen proosahymni runouden objektiivisuudesta. Pahinta siinä vaikuttaa olevan välttämättömän ironian täydellinen puuttuminen –”.¹⁵ Nyt hän vaati, ettei enää tulisi vedota antiikin klassikoiden esikuvalliseen auktoriteettiin.¹⁶ Toisin sanoen Schlegelin uusi romanttinen positio syntyi siitä ajatuksesta, että länsimaisessa kulttuurissa aiemmin vaalittu antiikin Kreikan esikuvallinen asema oli nyt muuttunut ongelmalliseksi. Uuden romanttisen kirjallisuuden perustaa ei voitu hakea enää maantieteellisestä territoriorista, vaan moderni runous oli deterritorialisoitava ja universalisoitava.¹⁷

Tämä olikin johdonmukaista, sillä samanaikaisesti hän jätti taakseen myös Reinholdin ja Fichten vaatimuksen siitä, että filosofinen järjestelmä olisi perusteltava yhdestä varmasta periaatteesta käsin. Nimenomaan hänen varsinaisen varhaisromanttisen käännteensä tunnusmerkkinä voidaan pitää oivallusta, ettei mikään historiallinen aikakausi voi kohota absoluuttisen esikuvalliseen asemaan – aivan kuten mikään yksittäinen epistemologinen periaate ei voi olla absoluuttisen varma perusta filosofiselle järjestelmälle.¹⁸ Schlegel oli itse täysin tietoinen tästä yhteydestä hänen tietoteoriaansa ja historianfilosofiansa välillä. Sekä hänen hylkäämäänsä idealismia että klassismia luonnehti samankaltainen tukevan perustan kaipuu, *Grundwut*, jonka hän nyt halusi hylätä kokonaan.¹⁹

15 ”Mein Versuch über das Studium der griechischen Poesie ist ein manierter Hymnus in Prosa auf das Objektive in der Poesie. Das Schlechteste daran scheint mir der gänzlichen Mangel der unentbehrlichen Ironie –”. Teoksen nimen kursivointi A. N. KFSÄ II, 147–148. Nro 7.

16 KFSÄ II, 152. Nro 44.

17 KFSÄ II, 182–183. Nro 116.

18 Schlegelin kääntymyksestä klassistista romantikoksi ks. erit. Beiser 2006, 106–130.

19 KFSÄ II, 155. Nro 66.

Kreikan esikuvallisen aseman problematisoitumisen taustalla oli tämän tietoteoreettisen problematiikan ohella myös varhainen historismin periaate. Vielä vuonna 1806 julkaistussa matkakertomuksessaan Schlegel toisti aiemmin 1790-luvun lopulla esittämänsä argumentin antiikkia yksipuolisesti ihannoivan uusklassismin pinnallisuudesta. Hän analysoi Pariisin arkkitehtuuria seuraavasti:

[L]attea antiikkisuuden tavoittelua – . Louvren ylistetty fasadi saattaa olla oman lajinsa ansiokas edustaja. Mutta mihin pyritään kahdella- tai kolmellakymmenellä italialaisella tai kreikkalaisella pylväällä aivan toisenlaisessa maassa ja ilmastossa – sellaisten tamineiden, tapojen ja lukemattomien muiden rakennusten parissa, jotka eivät ole mitään vähemmän kuin kreikkalaisia?²⁰

J. G. Herderin historistinen käsitys siitä, että jokaista aikakautta tulisi ymmärtää sen omista lähtökohdista käsin, oli osoittanut Schlegelille 1700-luvun lopun Kreikka-nostalgian ristiriitaisuuden.²¹ Miksi moderniin Pariisiin pitäisi rakentaa antiikin tyyliä jäljitteleviä rakennuksia? Millä perusteella kreikkalaiset pylväät olisi yhtäkkiä reterritorialisoitava Ranskaan – täysin toiselle maantieteelliselle alueelle? Eivätkö sinne kuuluisi sen oman aikakauden ja kulttuurin mukaiset rakennukset? Tässä suhteessa myös Schlegelin itsensä tuntema nostalgia ei ollut monologistista ja utooppista, vaan se oli luonteeltaan moniäänistä ja ristiriitaista.

Schlegelin mukaan hänen klassistisista tutkielmistaan ja esseistään oli vielä puuttunut ironian ikuinen elohopeamainen liike, *Agilität*. Romanttinen ironia jättää alati taakse aiemmat asemat ja siirtyy lakkaa-

20 ”[E]in flaches Streben nach dem Antikischen – . Die gepriesene Façade des Louvre mag in ihrer Art verdienstlich sein. Aber was sollen uns zwanzig oder dreißig italienische oder griechische Säulen in einem fremden Lande und Klima, mitten unter Trachten, Sitten, unzähligen Gebäuden, die nichts weniger als griechisch sind?” KFSA IV, 156.

21 Varhaisen historistisen tietoisuuden taustasta antiikin ja modernin kannattajien kiistassa ks. Jauß 1979, 32–35, 38, 40, 71.

matta eteenpäin uusiin.²² Tässä suhteessa Boymin erottelu restoratiiviseen nostalgiaan – *nostoksen* eli menneen alkukodin palauttamiseen – sekä refleksiiviseen nostalgiaan – *algian* eli menetyksen tunteen vaalimiseen sinänsä – on perusteltu romantiikkaa tutkittaessa.²³ Hänen jaottelunsa valossa voidaan kysyä, kumpaan lajiin Schlegelin romanttinen nostalgia sijoittui. Tähän kysymykseen vastaaminen tapahtuu tulkitsemalla hänen matkapäiväkirjaansa. On pohdittava, löytyykö siitä tukea yllä muotoilemalleni hypoteesille, jonka mukaan nimenomaan Schlegelin romanttinen käänne merkitsi utooppisen nostalgian – hänen aiemman klassisminsa – hylkäämistä ja siirtymää romanttiseen ironiseen nostalgiaan.

Nostalgia ja 1800-luvun alun urbaani kokemus

Schlegel ei kokenut oloaan kotoisaksi 1800-luvun alun Pariisissa.²⁴ Maanteillä maleksiva kodittoman vaeltajan hahmo oli romantiikan ajan taiteessa erityisen suosittu. Tämä nostalgiaa poteva subjekti voidaan ymmärtää aikakauteensa ja sen hallitsevaan tuntemisen tapaan kotiutumattomaksi emotionaaliseksi pakolaiseksi. Mikäli nostalgian käsite halutaan pitää erottelukykyisenä, belgialaisen filosofin Jacques Taminiaux'n mukaan sen täytyy täyttää kaksi ehtoa: radikaali nykyisestä tilanteesta kärsiminen (”tällaisessa maailmassa en voi elää”) sekä kaipuu päästä kotiin eli sinne, minne tuntee kuuluvansa.²⁵ Nostalgiaa ei voida lähestyä pelkästään sen kautta, *mihin* kaivataan, vaan on pohdittava ennen kaik-

22 KFSa II, 263. Nro 69. Ironian käsitteestä Schlegelillä ks. tark. Nivala 2011a, 17–27. Termi *Agilität* viittasi 1700-luvun lopulla hengen elohopeamaiseen herkkyyteen, häilyvyyteen ja nopeaan mukautuvuuteen. Tämän ajatuksen historiallisena taustana on myös alkemian teoria, jossa elohopea yhdistettiin ”merkuriaalisen” vikkeliään Hermekseen, jota taivaalla nopeasti ja arvaamattomasti liikkunut planeetta Merkurius edusti. Battistini 2005, 279. Schlegel kutsuikin ironian ailahtelevuutta myös kemialliseksi neroudeksi. KFSa XVIII, 232. Nro 465. Hermeksestä ks. myös KFSa II, 370.

23 Ks. viite 6.

24 Steinwand 1997, 17. Vielä 1790-luvun alkupuolella Schlegelin eskapismi oli suuntautunut antiikin historian tutkimiseen. Schlegelin käyttämä aikalaistermi tästä oman aikakauden pakenemisesta on *Zuflucht*, joka viittaa myös menneisyyden antamaan turvapaikkaan. KFSa I, 623.

25 Taminiaux 1993 (1988), 75.

kea sitä, *mistä* tilanteesta nostalgia suuntautuu pois. Mistä romanttinen eskapismi pyrkii pakenemaan? Nostalgisen kaipuun ja nykyiseen koetun tyytymättömyyden välillä on korrelatiivinen suhde.

Pariisia koskeva osuus matkapäiväkirjasta sisältää kuvauksia siitä, miten tympäännytynyt Schlegel on siellä.²⁶ Hän etsi pakoreittejä paitsi maalauksista ja arkkitehtuurista myös maaseudulla vaeltamisesta:

Niin monipuolista kuin sosiaalisen elämän näytelmä onkin, jossain vaiheessa kaipaa taas luontoon, eikä siitä voi kyllä olla missään kauemmas teljetynä kuin Pariisissa. – Jos onnistuu pakenemaan kaupunkia johonkin suuntaan, se [pöly] vaikuttaa seuraavan vielä useampia tunteja. Melu, väkijoukkojen tungos ja pöly on liikennöidyillä maanteillä aivan kuin kaupungissa, ja lukemattomien kaikkialta pilkottavien maatalojen keskellä kuvittelee olevansa vieläkin esikaupungissa.²⁷

Hänen kuvauksensa Pariisista ja sitä ympäröineestä tiiviisti rakennetusta maaseudusta painottaa kaupunkitilan epämiellyttäviä ärsykyksiä, kuten tungosta ja pölyisyyttä. Hän koki Pariisin tungoksen mielenkiintoisena, mutta omalle siihen mukautumattomalle kokemistavalleen väsyttävänä. Modernisaation tuomat ärsykkeet ylittivät aikalaisten kokemushorison-tin haastaen heidät jatkuvaan itsereflektioon.²⁸ Schlegel etsi alati pako-paikkoja urbaanin tilan aiheuttamasta uupumuksesta.

Provinciaalisen Hannoverin kasvattina Schlegel koki kaupunkitilan rasittavuuden jo muuttaessaan Berliiniin vuonna 1797: ”Kirjoitat minulle kallioista, rosoisista laaksoista, kirkaista puroista. Sellaisia ei ole täällä lainkaan. Sen sijaan on kyllä pölypilviä, marmoripalatsia hiekkakivestä,

26 Ks. myös Tzoref-Ashkenazi 2006, 725.

27 ”So mannigfaltig auch das Schauspiel des gesellschaftlichen Lebens ist, man sehnt sich endlich nach der Natur; und weiter kann man wohl von dieser nicht abgeschlossen sein, als in Paris. – Ist man der Stadt selbst von irgend einer Seite glücklich entflohen, so scheint sie [Staube] einen noch mehrere Stunden lang zu verfolgen. Der Lärm, das Gedränge, der Staub, ist auf den befahrenen Landstraßen wie in der Stadt, und man glaubt zwischen den vielen Landhäußern, die man überall sieht, noch in der Vorstadt zu sein.” KFSA IV, 155.

28 Boym 2001, 10.

pitkiä ja leveitä katuja sekä likaista vettä.”²⁹ Vaikka 1700-luvun ja 1800-luvun taitteessa ei ollut miljoonakaupunkeja, aikalaisten kokemus urbaanin kulttuurin levittäytymisestä maaseudulle pitää suhteuttaa siihen, kuinka maalaisvaltaista suurin osa esimerkiksi Saksan asutuksesta vielä oli. 650 000 asukkaan Pariisia saattoikin pitää 1800-luvun alun mittareilla varsinaisena suurkaupunkina.³⁰

Osansa Ranskan pääkaupungin läikädyttävään vaikutelmaan toi myös jälkivallankumouksellinen historiallinen tilanne. Pariisi eli turbulencia vaihetta, jolloin poliittiset olot vaihtuivat nopeasti. Schlegel viittasi tähän muutosten kiihtymiseen 1800-luvun alussa:

Harvoin palaa Pariisiin tietyn ajanjakson kuluttua ilman, että tapahtumapaikka on tavalla tai toisella muuttunut. Kun lähdimme, oli [federaation valan] vannominen ja Moreau vankilassa. Puomit olivat kiinni ja oli rauhallista, mutta yleinen pelon ilmapiiri levisi. Nyt valmistellaan kruunajaisia, odotetaan paavia – – .³¹

Kenraali Jean Moreau tuomittiin rojalistisesta salaliitosta, mutta pian oli jo kruunajaisien vuoro. Nopea liike vallankumouksesta restauraatioon sai Schlegelin kutsumaan elämänsä nykyisyyttä ”kemialliseksi aikakaudeksi”³², jossa erilaiset aikakauden tendenssit ikään kuin kuplivat historian koeputkessa tuottaen odottamattomia yhdistelmiä. Orgaanisen teleologisen liikkeen sijasta modernia historiaa luonnehtivat pikem-

29 ”Du schreibst mir viel von Felsen, Rauhthälern, klaren Bächen. Dergleichen giebst hier gar nicht. Statt dessen aber Staubwolken, Marmorpaläste von Sandstein, lange und breite Straßen, und schmutziges Wasser.“ KFSÄ XXIV, 6. Nro 3. Friedrich Schlegel Auguste Böhmerille, elokuun puoliväli, 1797.

30 Pariisin erityisasetemasta 1700-luvun kaupunkien joukossa ks. Berman 2009 (1970) passim, erit. 113–119. Ks. myös Hobsbawm 2008 (1962), 23–25; Berman 1988, 43; Boym 2001, 10.

31 ”Selten kehrt man nach einigem Zeitverlauf nach Paris zurück, ohne den Schauplatz auf eine oder die andere Art verändert zu finden. Als wir abreisten, war die Verschwörung, und Moreau gefangen. Die Barrieren waren geschlossen; es war ruhig, aber ein allgemeines Gefühl von Ängstlichkeit war verbreitet. Jetzt war alles mit der Krönung beschäftigt, man erwartete den Pabst – –”. KFSÄ IV, 198.

32 ”[E]in chemisches Zeitalter” KFSÄ II, 248. Nro 426.

minkin tulevaisuuden uudet ja ennalta-arvaamattomat kulttuuriset reaktiot.³³ Schlegelin historiallista tulemista ja tapahtumien ironisia käänteitä painottavalla historianfilosofialla oli täten taustansa aikalais-historian nopeissa muutoksissa, jotka pakottivat lakkaamatta miettimään elettyä nykyisyyttä ja muistettua menneisyyttä uudelleen.

Schlegelin ajattelua luonnehti historismiin perustuva nostalgia-kritiikki, jonka mukaan myös nykyisyyttä pitäisi arvottaa sen omilla kriteereillä eikä idealisoidun menneisyyden mittareilla.³⁴ Hän oli kuitenkin toisaalta vakuuttunut siitä, että hänen oma aikakautensa oli vaarassa menettää mahdollisuuden autenttisiin kokemuksiin. Hän kuvasi häkeltyneenä varhaisen kapitalismin nousua vallankumouksen jälkeisessä Ranskassa. Sekava poliittinen tilanne loi tilaa erilaisille keinottelijoille:

[N]äet kaikilla kaduilla putiikin putiikin perään, tuskin yksikään talo on niitä vailla. Kaikki vaikuttaa kaupankäynniltä, kaikki tapahtuu kadulla tai on sijoitettu kadulle päin ja elämä näyttäisi liukenevan yleiseen ostamiseen ja myymiseen, kuluttamiseen ja valmistamiseen. Ajattelepa, että erityisesti ahtailla kaduilla tämä tuottaa aivan omanlaisen tungoksensa, ei vain ihmisistä vaan myös tuoksuista ja vieläpä ilmestyksistä silmillekin. Sellainen ahdas ranskalainen katu täynnä kauppaa ja liikennettä, kalainaisia ja parfyymia, helppoheikkejä ja henkiparantajia, kengän kiillottajia ja ylellisiä putiikkeja muistuttaa elävää ja liikkuvaa alankomaalaisten maalausten galleriaa.³⁵

33 Nivala 2010.

34 KFSa I, 640; KFSa II, 205. Nro 242.

35 ”[S]iehst Du Boutique an Boutique in allen Straßen, und kaum ist ein Haus auf der Straße oder ist nach Straße zu ausgestellt, und das Leben scheint aufgelöst in ein allgemeines Kaufen und Verkaufen, Verzehren und Zubereiten. Daß dieses in engen Straßen besonders, ein eignes seltsames Gedränge nicht bloß von Menschen sondern auch von Gerüchen und dann wieder von Erscheinungen für das Auge erzeugt, läßt sich denken. Eine solche enge französische Straße voll Handel und Wandel, Poissarden und Parfümers, Ausrufer und Traiteurs, Schuhputzer und prächtiger Boutiquen, ist gleichsam eine lebendige bewegliche Gallerie niederländischer Gemälde.” KFSa VII, 69.

Mutkittlevien pikkukatujen jatkuvasti vaihtuva aistiärsykkeiden virta samanaikaisesti kiehtoi ja uuvutti saksalaisiin pikkukaupunkeihin tottuneen Schlegelin. Jatkuvat rahan ja kaupallisuuden ympärillä pyörivät tapahtumat – epistemologisesti ilmaisten subjektin havaitsemien objektien lakkaamaton muodonmuutos kauppatavaroiksi – väsyttivät siihen tottumattoman. Toisaalta kun Schlegel tarkasteli väentungosta pelkääntään esteettisesti, siitä muodostui eräänlainen liikkuva Pieter Brueghelin maalaus. E. T. A. Hoffmannin, Edgar Allan Poen, Charles Baudelairen ja Walter Benjaminin myöhemmin pitkälle kehittelemä väkijoukon motiivi on jo havaittavissa Schlegelin tuotannossa.³⁶

Vaikka Schlegel ei tarjoa varsinaista taloudellista analyysiä, hän ymmärsi kuitenkin alustavalla tavalla konsumeristisen kaupunkikulttuurin yhteydet 1800-luvun kapitalismin varhaiseen nousuun:

[T]äällä suuret väkijoukot – tungoksessa ollessaan – käsittävät pian, ettei mitään voi saada ilman rahaa; hankaluus, jota vastaan saa vain pienen korvauksen siitä, että täällä voi yleensä myös saada mitä tahansa rahalla.³⁷

Hän seurasi hämmennyksen vallassa sitä, kuinka subjektin ja objektin välinen suhde muuttui rahan (yleisen ekvivalentin) kautta ostajan ja kauppatavaran väliseksi anonymiksi suhteeksi. Tämä ulottui lopulta jopa subjektien välisiin ihmissuhteisiin saakka.³⁸

Modernisoituvassa kaupunkitilassa tapahtuneet muutokset toimivat laukaisijana nostalgisen subjektin kaipuulle pois nykyisyydestä. Schlegelin Ranskan matkapäiväkirja osui suureen muutokseen aistimi-

36 Vrt. Benjamin 1986 (1939), 29–40. Benjamin omaksui Schlegelin fragmentaarisuuden ajatuksesta piirteitä omaan teoriaansa modernin kokemuksen pirstaloitumisesta. Hänen Schlegel-reseptiotaan on pohtinut kriittisesti Bullock 1987.

37 "[D]a muß es bei dem großen Haufen – in dem Gedränge bald mit der Verständigkeit so weit kommen, daß man nichts ohne Geld haben kann; ein Übel gegen welches das doch nur ein geringer Ersatz ist, daß man gewöhnlich auch eben da alles für Geld haben kann." KFSa VII, 70–71. Ks. myös KFSa V, 27; KFSa II, 239.

38 Romantikkojen kriitikkistä nousevaa kapitalismia kohtaan ks. lähemmin Beiser 1992, 232–233.

sen ja tuntemisen historiassa. Hän raportoi saksalaisille lukijoilleen keinovalaistuksen asemasta Pariisissa:

[S]ilmät häikäistään ja lähes sokaistaan monenlaisin tavoin käyttäen täysin huippuunsa vietyä valaistusta. Kyse ei ole mistään satunnaisesta yksittäistapauksesta vaan hallitsevasta mausta tai sanoisinpa melkein tarpeesta. Jokaisella julkisella paikalla, kaikissa julkisissa juhlissa on valojen loiste melkein olennaisinta: sitä seurataan, se on magneetti, joka kerää erehtymättömästi väkijoukon, ja onkin myönnettävä, että täällä valaistamisen taito on viety pitkälle. – [J]ulkisilla paikoilla ei kuule mitään musiikkia, tuskin edes puhutaan; kuuluu vain hiljainen supatus. Sitä vastoin kaikki ohikulkijat ovat näkyvillä ja erityisesti täytyy tunnustaa, että paikalliset naiset ymmärtävät näyttää itsensä jokaiselta puolelta. Tähän väsy kuitenkin nopeasti; kokonaisuus näyttytyy surullisena ja karuna. Sitä kaipaisi musiikkia, laulua ja vapaata seurustelua, mutta turhaan, sillä täältä löytyy kyllä kaikkea aistillisuudelle, muttei mitään fantasiaalle.³⁹

Vaikka tähän aikaan varsinaisia kaasuvaloja vasta parhaillaan kokeiltiin Pariisin yksityispihoilla, oli kaupungilla kuitenkin tarkat ohjeet siitä, miten kadut valaistiin. Pariisi kokeili ensimmäisenä julkista valaistusta, joka merkitsi öisen kadun muuttumista julkiseksi tilaksi.⁴⁰ Aluksi tämä täysin uusi kokemus – visuaalisuuden ylikorostuminen – kiehtoi

39 ”[D]as Auge wird auf mannigfache Weise ergötzt und fast geblendet durch die durchaus vortreffliche Beleuchtung. Es ist dies keine zufällige Eigenheit, sondern herrschender Geschmack oder ich möchte fast sagen bedürfnis. In jedem öffentlichen Orte, bei jedem öffentlichen Vergnügen ist der Glanz der Lichter fast das Wesentliche: diesem geht man nach, das ist der Magnet um den sich das Gedränge unfehlbar versammelt; und man muß gestehen, daß man es hier in der Kunst zu leuchten weit gebracht hat. – [K]eine Musik ertönt an den öffentlichen Orten, ja kaum wird gesprochen; nur ein leises Flüstern wird gehört, aber dagegen sieht man alle an, die vorübergehen, und man muß es besonders den Weibern hier einräumen, daß sie es verstehen sich auf das vielseitigste sehen zu lassen. Das wird man freilich bald überdrüssig, das Ganze kommt einem traurig und öde vor und man sehnt sich nach Musik und Gesang, und freierem Genuß; aber vergeblich, denn man findet hier wohl alles für die Sinnlichkeit, aber nichts für die Phantasie.” KFS VII, 69–70.

40 Valaistuksen historiasta ks. Schivelbusch 1987.

Schlegeliä. Kaupunkivalaistukseen tottuneen on vaikea ymmärtää sitä, kuinka ylivalottuneelta ja näköaistin merkitystä alleviivaavalta kokonaan valaistun öisen katutilan on täytynyt näyttää siihen tottumattoman silmissä. Uusi valaistus sai ohikulkijat näyttämään räikeiltä ja seksualisoi Schlegelin käsityksen mukaan erityisesti naisten vartaloit. Schlegelin kuvaus Pariisiin äänettömyydestä on oudossa ristiriidassa hänen muutamaa lausetta aiemmin kuvaamansa vilkkaan katupanoraaman kanssa, joka tuskin oli näin liioitellun hiljainen. Näköaistin ylikuormitus loi Schlegelille subjektiivisen vaikutelman siitä, *ikään kuin* hänen kuuloaistinsa olisi kokonaan lakannut toimimasta. Visuaalisten ärsykkeiden ollessa räikeitä, mutta akustisen stimulanssin pysyessä samalla tasolla, syntyi vaikutelma epäluonnollisesta hiljaisuudesta ja autiudesta.

Tämä sai Schlegelin asettamaan vastakkain ranskalaisen aistimellisuuden ja saksalaisten mielikuvituksen kyvyn. Schlegelin kuvaus liittyy siihen ajatusperinteeseen, jossa pietismin kyllästämät saksalaiset mielsivät itsensä sisäiseksi ja henkiseksi kansaksi erona pragmaattisiksi olettamiinsa ranskalaisiin ja englantilaisiin.⁴¹ Näin myös Schlegel asetti vastakkain aistimelliset ranskalaiset ja sisäiseen mielikuvitukseen taipuvaiset saksalaiset. Germaaninen taipumus nostalgiaan voidaan ymmärtää juuri kääntymisenä sisäänpäin omaan fantasiamaailmaan.

Schlegelin ajatukset nostalgiaista on täten ymmärrettävä mitä suurimmassa määrin yhteydessä tähän kaupungistumiseen sekä arkisten esineiden muuttumiseen anonyymeiksi kauppatavaroiksi. Hän kutsui tätä modernin suurkaupungin aiheuttamaa aistien ylikuormitusta myös kokemuksen tuhoutumiseksi, ”ylempien [aisti]elinten absoluuttiseksi kuoleutumiseksi. – – [N]iin on myös ihminen itse muuttunut lähes koneeksi”.⁴² Ajatus nykyisen kokemuksen epäautenttisuudesta edellyttää tietenkin, että jotakin aiemmin olemassa olevaa on nyt tuhoutunut.⁴³ Tästä modernista maailmasta romanttinen vaeltaja halusi paeta. Romantiikan aikaan kuului koti-ikävä, *Heimweh*, ohella vaeltajan hahmossa ilmennyt kohteeton kaukokaipuu, *Fernweh*, pois nykyisestä.

41 Tästä saksalaisesta sisäisyyden mentaliteetista ks. Berman 1988, 47.

42 ”[D]ie absolute Erstorbenheit der höhern Organe. – – [S]o ist denn auch der Mensch selbst fast zur Maschine geworden – – .” KFSa VII, 76.

43 Vrt. Agamben 2007 (1978), 15–17; Jay 1999, 178–179.

Ironinen nostalgia ja emotionaalinen suoja paikka

Schlegel siis kritisoi joitakin teollistumisen varhaisvaiheeseen liittyneen urbanisaation sekä kaupankäynnin ensisijaisuuden tuottamia kulttuurisia vaikutuksia. Hän oli silti myös yllättävän tietoinen siitä, kuinka helposti eskapistinen nostalgia muuttui itsessään vain uudeksi kaupallisuuden muodoksi. Jo 1790-luvun puolivälissä hän tiedosti kirjallisuuden sentimentalismien ja kaupallistumisen välisen yhteyden.⁴⁴ Sanalla sanoen myös kirjasta oli tullut kauppatavaraa:

Ikään kuin esteettisessä rihkamakaupassa kansanrunous ja hovirunous ovat rinnakkain, eikä itse metafysiikkokaan etsi omaa tuotettaan turhaan; pohjoisia tai kristillisiä epopejoja pohjoisen ja kristillisyyden ystäville, kauhujuttuja mystisten hirveyksien keräilijöille, ja irokeesien tai kannibaalien oodeja ihmissyönnistä pitäville, kreikkalainen asu antiikkisille sieluille; ritarillisia runoja sankarilliseen makuun, vieläpä kansallisuusrunoutta saksalaisuuden harrastelijoille!⁴⁵

Valistuksen aikana muodikas primitivismi johti nostalgiaan, jossa goottilaiset jännityskertomukset sekoittuivat metafysiikkaan sekä varhaiseen nationalistiseen kaipuuseen oman maan reterritorialisoituun muinaishistoriaan ja toisaalta kaukokaipuuseen kolonialismin paljastamille jalojen villien seuduille. 1700-luvun sentimentalismien aikana suosiota saanut ja 1800-luvun romantiikan aikana edelleen popularisoitunut eskapistinen

44 Tähän 1780–1790-lukujen yleiseen käsitykseen saksalaisen kirja-alan kaupallistumisesta ja kirjojen laadun viihteellistymisestä yritettiin reagoida myös lainsäädännön kautta. Ks. Selwyn 2000, passim, erit. 193. Ks. myös Peter 2007, 246.

45 "Wie in einem ästhetischen Kramladen steht hier Volkspoesie und Bontonpoesie beisammen, und selbst der Metaphysiker such sein eignes Sortiment nicht vergebens; Nordische und Christliche Epopöen für die Freunde des Nordens und des Christentums; Geistesgeschichten für die Liebhaber mystischer Gräßlichkeiten, und Irokesische oder Kannibalische Oden für die Liebhaber der Menschenfresserei; Griechisches Kostüm für antike Seelen, und Rittergedichte für heroische Zungen; ja sogar Nationalpoesie für die Dilettanten der Deutscherheit!" KFSÄ I, 222–223.

kirjallisuus oli myös liiketoimintaa.⁴⁶ Romantikkoihin nykyisin rutiininomaisesti yhdistetty antiikin, keskiajan tai kansanrunouden ihailu tarjosi Schlegelin mielestä samalla uutta krääsää esteettisen rihkamakaupan, *Kramladen*, valikoimiin. Kustantamot suolsivat kasvaville kirjamarkkinoille eskapistista kirjallisuutta, jolla modernin aikakauden väsyttävät vaatimukset saatettiin unohtaa. Schlegelin huvittunut kuvaus liikemiesistä, jotka lukevat Jean Paulin sentimentaalisia romaaneja unohtaakseen arkinen työnsä ja kynelehtiäkseen hetken on paljon puhuva.⁴⁷

Paradoksi nousevan porvarillisen kulttuurin pakenemisesta eskapistista kirjallisuutta ostamalla osoitti 1700- ja 1800-lukujen vaihteen markkinalogiikan tehneen myös emotionaalisen turvapaikan etsinnästä eräänlaista emotionaalista turismia. Eräs tämän varhaisen maisemamatkailun kohde oli juuri Reinjoki, ja 1700-luvulla suositut matkakirjat liittyivät tähän muoti-ilmiöön.⁴⁸ Tässä suhteessa myös Reddyn *The Navigation of Feeling* (2001) teoksen heikkoutena voidaan pitää sitä, ettei hän problematisoi riittävästi emotionaalisen turvapaikan suhdetta emotionaaliseen turismiin. Vaikka mistään massaturismista ei 1800-luvun alussa voida tietenkään vielä puhua, myös Schlegelin (yhdessä mesenaattiansa Boisserée-veljesten kanssa) toteuttama Reinin-seudun kiertomatka teki hänelle mahdolliseksi vuonna 1806 ilmestyneen matkakertomuksen kirjoittamisen. Näin Schlegelin kohdalla emotionaalista turismia voidaan pitää kirjaimellisena metaforana.⁴⁹

Ratkaisuna tähän nostalgian dialektiikkaan – modernin maailman ankeuden herättämään kaipuuseen pois sekä toisaalta samaisen kaipuun banalisoitumiseen ja kaupallistumiseen – voidaan ajatella romanttista ironiaa. Kuten Boym huomauttaa, nostalgian tapa etsiä historian syrjäytyneitä ja käyttämättä jääneitä sivupolkuja vei pohjaa pois uskolta

46 Julkisuuden kaupallistumisesta 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa ks. Habermas 2004 (1962), 71–72, 237–256.

47 KFSA II, 246. Nro 421

48 Turismin käsite ei ole tässä yhteydessä anakronistinen, kunhan muistetaan sanan viitanneen 1800-luvun alussa massaturismin sijasta aateliston kasvatukseen kuuluneeseen *grand touriin*. Varhaisesta Rein-turismista ks. Cepl-Kaufmann ja Johanning 2003, 108–132.

49 Tästä käsitteestä ks. Adorno 1979, 21.

teleologiseen suoraviivaiseen edistykseen. Nostalgia ei nimittäin viittaa yksinkertaisesti vastakkaiseen regressiiviseen suuntaan tällaisella suoraviivaisella edistymisen tiellä, vaan se viittaa sivusuuntiin – kokonaan pois tältä tieltä.⁵⁰ Ironinen nostalgikko ei siis suostu valitsemaan kahden ääripään – edistysuskon ja primitiivisen eskapismien väliltä. Schlegel etsi kriittistä näkökantaa, joka tarjoaisi kolmannen vaihtoehdon näiden väliltä.

Sentimentalismien ja romantiikan ero

Sentimentalismien aikakaudella tarkoitetaan samanaikaisesti valistuksen kanssa jo 1700-luvun alusta saakka vaikuttanutta liikettä. On aiheellista erottaa toisistaan sentimentalismien ja *Sturm und Drangin* primitivistinen käsitys historiasta rappiona ja etääntymisenä luonnontilasta sekä romantiikan kriittinen, ironinen ja refleksiivisempi suhde valistuksen edistysuskoon. Kantilaisin termein varhaisromanttisia kirjoituksia nostalgista voisi kutsua vallan hyvin nostalgisen tunteen kritiikiksi: tätä tunnetta ei toisaalta kumota täysin eikä sitä toisaalta hyväksytä kritiikittä vaan määrittellään nostalgian asianmukainen pätevyysalue.⁵¹ Romanttinen ironinen asenne perustui jatkuvan liikkuvuuden käsitteelle.⁵² Siksi romantikolle oli ominaista elää ikään kuin jatkuvan nostalgian tilassa. Hän kaipasi pois aina siitä positiosta, jossa hän kulloinkin oli. Näin romantiikan voi sanoa olleen deterritorialisoitu hahmo. Hän oli samaan aikaan kotona ei-missään ja kaikkialla.

50 Boym 2001, 10, 13.

51 Vrt. Benjamin 2004 (1919), 143.

52 Romanttisen ironian jatkuvan liikkuvuuden ajatus liittyy filosofisesti myös Fichten luonnostelemaan Minän ja Ei-Minän välisen vuorottelun äärettömään regressioon. Hegel kritisoi romantista ironiaa myöhemmin siitä, että sen äärettömän kaipuu on itse asiassa esimerkki äärettömästä regressiosta, jota hän kutsui termillä ”huono ääretön”, *die schlechte Unendlichkeit*. Ääretön regressio merkitsee pelkästään äärellisten tilojen sarjan äärettömyyttä, joten tässä mielessä se on ristiriidassa aidon äärettömän käsitteen kanssa. Hegel 2000 (1835), 118–125; Hegel 2011 (1812), 210–215; Pöggeler 1999, 45–54. Tästä ongelmasta ks. myös Behler 1993, 120; Chaouli 2002, 72. Vrt. myös jo Benjamin 2004 (1919), 126.

Fragmentin ja raunion romanttiset käsitteet tarjosivat Schlegelille konkreettisen tavan ajatella itsensä ulos valistuksen edistysuskon ja sentimentalismien taantumuksellisuuden umpikujasta. Myöhemmin raunion *topos* on tosin muuttunut kitschiksi.⁵³ Nykyisin romantiikan aikakautta ajateltaessa mieleen tulee ensimmäiseksi kulunut kuva hämyisistä linnanraunioista ja yksinäisestä vaeltajasta istumassa niillä vaipuneena melankoliseen tunnetilaan. Tässä mielessä nostalgia yhdistetäänkin yleensä taaksepäin katsovaan mentaliteettiin, jota kutsutaan romanttiseksi mielialaksi. Romantikon oletetaan olevan henkilö, joka ei ikään kuin kykene päästämään irti menneisyydestä.

Sveitsin ohella romanttisen nostalgian keskeiseksi paikaksi on kohotettu Reininlaakso. Juuri tähän alueeseen romanttisen nostalgian on usein ajateltu reterritorialisoituneen ja kiinnittyneen. Matkustaessaan läpi korkeiden kallioiden reunustaman idyllisen Reinjoen laakson Schlegel intoutui myös ajoittain kuvailemaan saksalaisen maiseman mahtavuutta, eikä hänen kuvauksensa ole tietenkään kokonaan vailla utooppisen nostalgian piirteitä. Ennen kaikkea hän piirsi Reinin kalliot ja niiden linnan rauniot vastakohdaksi kaupungille:

[S]aksalaisten taipumus asua vuorilla – – lienee niin vanha, että tätä taipumusta ei ole aivan aiheetonta pitää kansan alkuperäiseen luonteeseen kuuluvana. Ylevä ja jalo taipumus! Jo silmäys korkealle, ilmanhenkäys vapailla vuorilla, siirtää meidät kuin toiseen kevyempään maailmaan – – . Näkymä korkeille kukkuloille herättää miellyttävällä tavalla elämän iloisen nautinnon, kun on istunut pitkään kaupunkiin vangittuna. Luonnon kukkiva ärsyke koskettaa sitä voimakkaammin sydäntämme, mitä harvemmin siitä nautimme. Kaikki on siellä [kukkuloilla] vain tunnetta miellyttävästä mukavasta nykyisyydestä, mikään ei muistuta suuresta menneisyydestä. Sen sijaan nuo kalliot, jotka seisovat tuolla kuin luonnon valtakunnan vanhoista sodista puhuvat muistomerkit, – – ovat ikuisesti kauniita ja tekevät aina saman, koskaan himmenemättömän vaikutelman. Kuten metsän humina, lähteen pauhu upottaa meidät aina

53 Bloch 1985 (1959), 445–446.

samaan raskasmielisyteen, kuten yksinäisten villien lintujen huudot ilmaisevat tuskallisen iloista rauhattomuutta ja vapauden halua, samoin me tunnemme kallioita katsellessamme aina luonnon itsensä – – .⁵⁴

Jo valistuksen aikaan kuului luonnonmaiseman kunnioittaminen – esimerkiksi fysiokraattiset teorit ja valistuksen luonnonmaisemia koskenut esteettinen teoretisointi ovat tämän liikkeen muotoja. Myös Schlegel teki valistusfilosofi Immanuel Kantin estetiikkaa seuraavan erottelun pelkäättään miellyttäviin, *angenehme*, kukkuloihin ja yleviin, *erhabene*, Reininlaakson kallioihin.⁵⁵ Kuitenkin erona valistuksen ihailemaan, karun ja ylevän luonnonmaiseman herättämään vaikutelmaan romanttinen kokemus tarkoitti 1700-luvun täsmällisessä merkityksessä usein sivistyneen kulttuurin rakennusten ja villin luonnon yhdistymistä toisiinsa jännittävällä tavalla.⁵⁶ Tämä saikin Schlegelin rinnastamaan nimenomaan Reinin kallioiset rannat ja niillä olevat lukuisat linnojen rauniot toisiinsa.

Tähän asti kaikki vaikuttaa etenevän tuttuja reittejä. Näyttää siltä, että Schlegel yksinkertaisesti kiinnitti nostalgiansa Reininlaakson alueeseen ja osallistui näin lähinnä sellaisen valtiollisen kuvaston rakentamiseen, joka voitiin myöhemmin valjastaa mitä karkeimman nationa-

54 ”[D]ie Neigung der Deutschen, auf Bergen zu wohnen – – so alt sei, daß man diese Neigung wohl nicht mit Unrecht zu dem ursprünglichen Charakter der Nation rechnen könnte. Eine erhabene und edle Neigung! Schon ein Blick von der Höhe, ein Atemzug auf freien Bergen, versetzt uns wie in eine andere leichtere Welt – – . Der Anblick üppiger reicher Fluren erweckt auf eine angenehme Weise zum freudigen Genuß des Lebens, wenn man lang in Städten gefangen saß; diese blühende Reize der Natur rühren um so kräftiger an unser Herz, je seltener sie genossen werden. Alles ist da nur Gefühl einer angenehmen lieblichen Gegenwart, nichts erinnert uns an die große Vergangenheit. Jene Felsen aber, die wie sprechende Denkmale von den alten Kriegen im Reiche der noch wilden Natur da stehen – – sind ewig schön, und machen immer den gleichen, nie ermattenden Eindruck. Wie das Rauschen des Waldes, das Brausen der Quelle uns ewig in dieselbe Schwermut versenkt, wie das einsame Geschrei wilder Vögel eine schmerzlich freudige Unruh und Begierde der Freiheit ausdrückt, so fühlen wir in dem Anblick der Felsen immer die Natur selbst – – .” KFSÄ IV, 187–188.

55 Vrt. Kant, *KU*, A14–A15, § 5; A88, § 26.

56 Luonnon ja kulttuurimaiseman yhdistymisestä ks. Immerwahr 1969, 672.

lismien käyttövoimaksi. Schlegelin 1800-luvun alun kirjoituksista on toki havaittavissa kasvava kiinnostus Saksan muinaishistoriaa kohtaan. Saamme niistä jo esimakua hänen konservatiivisen kautensa ajoittain voimakkaastakin reterritorialisaatiosta saksankieliseen alueeseen, jossa hän pyrki sitomaan Reinin maiseman saksalaisen nationalistisen utopistisen nostalgian tavoitteisiin.

Schlegel toi kuitenkin nostalgian tunteen kuvaukseensa myös mielenkiintoisia säröääniä. Hän nimittäin torjui ajatuksen, että rauniolinnoja käytettäisiin vain taustana nostalgiselle menneisyyden kaipuulle:

Sellaisia vanhojen linnojen raunioita tarkastellaan joko niiden pinnallisen esteettisen koskettavuuden kautta, välttämättömänä romanttisena taustana kaikenlaisille jokamiehen moderneille tunteille, tai ne nähdään rosvolinnoina, jotka tuhottiin järjestyneen rauhan takaamiseksi ja tulikin tuhota – –.⁵⁷

Schlegel tunnisti huomiossaan kaksi aikakautensa eri tapaa suhtautua linnanraunioihin. Ensimmäinen oli regressiivisen emotionaalisen turismin sävyttämä raunioihin uppoutuminen, joka ei kohdistukaan menneisyyteen itseensä vaan sen herättämään nykyiseen tunnetilaan katsojassa. Toinen taas oli valistunut kriittisen etäisyyden päästä tarkastelu, jossa mennyt tuomitaan anakronistisesti nykyisyydestä omaksutuilla yhteiskunnallisen edistyksen kriteereillä. Schlegel viittasi tässä rivien välistä saksalaisen myöhäisvalistuksen intellektuellin Georg Forsterin aiempaan matkapäiväkirjaan, joka toimi monin tavoin hänen oman matka-

57 ”Man betrachtet solche Ruinen alter Burgen entweder nur mit einer oberflächlichen ästhetischen Rührung, als den unentbehrlichen romantischen Hintergrund für allerlei beliebige moderne Gefühle, oder man sieht darin nur Raubschlösser, welche nach angeordnetem Landfrieden zerstört worden sind und zerstört werden mußten – –.” KFSÄ IV, 186–187.

kirjansa mallina ja kirjallisen heijastuspintana.⁵⁸ Schlegel pyrki irrottamaan (deterritorialisoimaan) rauniolinnat näistä kahdesta aiemmasta kulttuurisesta sidoksesta, pinnallisen romanttisesta maisematurismista sekä valistuksen tavasta ajatella linnoja pelkkinä feodaalisen mielivallan muistomerkkeinä, jotka tulisi yhteiskunnallisen edistyksen nimissä painaa unohduksiin.

Nykylukijaa saattaa yllättää se, että saksalaisen varhaisromantiikan tunnettu teoreetikko kritisoi aikalaistensa taipumusta nähdä linnat välttämättömänä romanttisena taustana. Schlegelin varautunut asenne rauniolintojen herättämään nostalgiaan tulee kuitenkin ymmärrettävämmäksi, mikäli asiaa tarkastellaan laajemmassa historiallisessa perspektiivissä. Silloin voidaan havaita, kuinka menneisyyden kokemisesta kumpuavat alakulon tunteet eivät toki olleet 1700- ja 1800-lukujen vaihteen varhaisromantiikan tuoma uutuus. Rauniokultti nimittäin luotiin jo paljon aiemmin valistuksen aikakaudelle kuuluneen sentimentalismien aikana. Toisin kuin yleensä oletetaan, valistus ei missään nimessä ollut yksipuolisesti järjen aikakausi. Juuri valistuksen aikana kirjoitettiin voimakkaasti tunteisiin vetoavia teoksia ja muotoiltiin sentimentaalisen filosofisen teorian sekä kaunokirjallisuuden perusteokset. Järki ja tunteet (tai tietoteorian alueella rationalismi ja empirismi) esiintyivät valistusajana ikään kuin toisistaan erotettuina ja sitä kautta molemmat myös äärimmilleen kärjistettyinä. Uskonnon alalla tähän kulttuuriseen liikkee-

58 ”Das Gemäuer verfallener Ritterfesten ist eine prachvolle Verzierung dieser Szene; allein es liegt im Geschmack ihrer Bauart eine gewisse Ähnlichkeit mit den verwitterten Felsspitzen, wobei man den so unentbehrlichen Kontrast der Formen sehr vermißt. Nicht auf dem breiten Rücken eines mit heiligen Eichen oder Buchen umschatteten Berges, am jähen Sturz, der über eine Tiefe voll wallender Saaten und friedlicher Dörfer den Blick bis in die blaue Ferne des hügelichten Horizonts hinwegleiten läßt – nein, im engen Felstal, von höheren Bergrücken umschlossen und, wie ein Schwalbennest, zwischen ein paar schroffen Spitzen klebend, ängstlich, hängt hier so mancher zertrümmerte, verlassene Wohnsitz der adeligen Räuber, die einst das Schrecken des Schiffenden waren. Einige Stellen sind wild genug, um eine finstre Phantasie mit Orkusbildern zu nähren, und selbst die Lage der Städtchen, die eingeeint sind zwischen den senkrechten Wänden des Schieferbirges und dem Bette des furchtbaren Flusses – ist melankolisch und schauerhaft.” Forster 1977 (1790), 21. Ks. myös Tarkka 2010, 79.

seen voidaan lukea myös erilaiset herätysliikkeet, kuten saksalainen pietismi. Kuten Vesa Oittinen huomauttaa, aiempi sentimentalismi tuleekin erottaa tarkasti varsinaisesta Jenan romantiikasta.⁵⁹

Etäisyyden ottaminen aiemmasta sukupolvesta saikin Schlegelin muotoilemaan oman romanttisen ohjelmansa eksplisiittisesti tämän aiemman sentimentalismien kritiikiksi: ”Unohtakaa hetkeksi sentimentaalisen tyyppillinen huonomaineinen merkitys, jolla ymmärretään lähinnä kaikkea lattealla tavalla koskettavaa ja kynelehtivää – .”⁶⁰ Romanttiseen kokemukseen kuului olennaisesti älyllisen ironian ja tunteellisen innoituksen lakkaamaton vaihtelu.⁶¹ Vaikka romantikot vastustivat Fichten filosofian järjestelmällisiä pyrkimyksiä, hänen kehitelemänsä kaipuun käsite kuvasi hyvin romantiikkojen perustattomuuden kokemusta. Neologismin *nostalgia* toisena osana olevan *algia*-sanan voikin kääntää juuri kaipuun käsitteellä, jota Fichte tematisoi tietoisuuden perusrakenteena.⁶² Fichtelle ja romantiikoille rajallinen Minä, *Ich*, oli jatkuvassa kaipuun tilassa, sillä ihmisen kaltaisen rajallisen olennon oletettiin kaipaavan koko ajan omien rajojensa yli. Romanttinen nostalgia tuleekin käsittää kaipuun ja sen ironisoinnin jatkuvana vaihteluna ja todellisuuden virtauksen jatkuvana proteusmaisena muutoksena. Tässä suhteessa käsite romantiikka onkin saanut myöhemmin täysin toisen merkityksen kuin mikä sillä oli 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa, sillä nykyisin se samastetaan usein sentimentalismiin.

59 Oittinen 2006, 35. Ks. myös Kondylis 2002 (1981), 339. Varhaisromantiikkaa ei siis tule sekoittaa valistuskulttuuriin kuuluneeseen sentimentalismiin. Romantiikkatutkimus on nostanut esiin sellaisten käsitysten ongelmallisuuden, joissa sentimentalismia pidetään anakronistisesti esiromantiikan aikana. Tällainen tulkinta on räikeän teleologinen, sillä sentimentalismia pidetään ikään kuin ituna, josta myöhempi romantiikka olisi kasvanut orgaanisesti. J. W. von Goethen *Nuoren Wertherin kärsimykset (Die Leiden des jungen Werthers, 1774)* ei siis suinkaan ole esiromanttinen teos, kuten usein kuulee väitettävän, vaan se kuului samaan suuntaukseen englantilaisen sentimentalismien klassikkojen (Samuel Richardsonin ja Laurence Sternin) kanssa. Ks. Jauß 1979, 68–69.

60 ”Vergessen Sie auf einen Augenblick die gewöhnliche übel berühmte Bedeutung des Sentimentalen, was auf eine platte Weise rührend und tränenreich ist – .” KFSÄ II, 333.

61 ”[E]wige Wechsel von Enthusiasmus und Ironie” KFSÄ II, 319.

62 Fichte 2006 (1794), 199, §10.

Toinen ero sentimentalismien ja romantiikan välillä koskee suhdetta kaupunkiympäristöön. 1700-luvun kiinnostus menneisyyden jäänteitä kohtaan oli antikvaarista, esteettistä ja pittoreskia, kun taas romantikkojen suhde kaupunkitilaan oli historiallisempi. Kuten W. D. Robson-Scott on huomauttanut, romantikkojen uutuutena oli löytää keskiaikaiseen kaupunkitilaan kuuluneen aisti- ja kokemusmaailman läsnäolo myös 1800-luvun alussa. Vaikka vanhat kaupungit olivat epäesteettisiä, ahtaasti rakennettuja, pahanhajuisia ja epähygieenisiä, juuri menneisyyden läsnäolo niissä vetosi romantikkoihin.⁶³ Myös Schlegel toi tämän esiin kuvatessaan Kölniä matkapäiväkirjassaan:

Tällä vanhalla kaupungilla on taipumus inhottaa vierailijoita monin tavoin, kuten jokainen suuri kaupunki, joka on joutunut rappiolle – – . Usein kiireisten matkalaisten esittämä arvostelu on esitetty ottamatta huomioon paikallisia tarpeita; erityisesti Reinille johtavat kadut ovat yleensä kapeita, sillä kaikki pakkautuu tälle seudulle liikenteen ja kaupan vuoksi – – . Köln vastaa ehkä nykyisen maun vaatimuksia sangen vähäisesti tai niin huonosti kuin mahdollista, mutta taiteen ja vanhojen aikojen ystäväille se on Saksan tärkeimpiä ja opettavaisimpia kaupunkeja. – – Täällä näkee vielä roomalaisen tornin ja paloja roomalaisesta muurista – – . Mainitsematta edes niin monia mitä tärkeimpiä muistomerkkejä koko keskiajan kaikista eri vaiheista.⁶⁴

63 Robson-Scott 1965, 119–121.

64 ”Diese alte Stadt pflegt den Fremden mehrerenteils zu mißfallen; wie dann jede große Stadt, die in Verfall geraten ist – – . Mancher Tadel flüchtiger Reisenden ist auch ohne Rücksicht auf das Lokalbedürfnis abgesprochen; die Straßen, besonders die nach dem Rheine zu, sind meistens eng, weil alles sich des Verkehrs und des Gewerbes wegen nach dieser Gegend drängt – – . Köln möge den Forderungen des jetzigen Geschmacks so wenig oder so schlecht entsprechen als möglich; für den Freund der Kunst und der Altertümer ist es eine der wichtigsten und lehrreichsten Städte Deutschlands. – – Hier sieht man noch einen römischen Turm und Stücke römischer Mauer – – So vieler anderer höchst merkwürdigen Denkmale aus jeder Epoche des ganzen Mittelalters nicht zu erwähnen.” KFSA IV, 175–174. Schlegel kommentoi jälleen epäsuorasti myös Forsterin kuvausta Kölnistä.

Schlegeliä kiehoi Kölnin historiallinen kerrostuneisuus. Kun valistusajan sentimentalistit olivat etsineet vain moderniin makuun vetoavia esteettisiä ja pittoreskeja kuriositeetteja, Schlegel arvosti historiaa sen itsensä vuoksi, vaikka se ei mitenkään voinutkaan täyttää modernin ajan esteettisiä ja käytännöllisiä kriteerejä. Monien saksalaisten kaupunkien – kuten Kölnin, Nürnbergin ja Frankfurтин – rakennuskannan vanha-aikaisuus tarjosi tähän menneen uudelleen kokemiseen harvinaisia mahdollisuuksia. Usein emme tule ajatelleeksi, että nämä kaupungit kärsivät mittavia tuhoja vasta paljon myöhemmissä toisen maailmansodan pommituksissa. Tätä kautta Saksan modernisaation hitaus ja aliehkittyneisyys Ranskaan ja Englantiin verrattuna kyettiin kääntämään sen eduksi.⁶⁵

Fragmenttien nostalgia

Rauniot eivät olleet 1800-luvun alun romantikoille enää aiemman sentimentalistien sukupolven tavoin pelkkä menneisyyden kaipuun tausta. Raunioita ja sitä kirjallisuusteoriassa vastaava fragmentti olivat Schlegelille myös tulevaisuuteen tai jopa absoluuttiseen transsendenssiin suuntautuneita käsitteitä. Hän samasti menneisyyden jäänteet ja omat kirjalliset fragmentit toisiinsa: ”On niin paljon runoutta ja kuitenkin mikään ei ole harvinaisempaa kuin runo! Tästä seuraa runollisten luonnosten, tutkielmien, fragmenttien, tendenssien, raunioiden ja materiaalien paljous.”⁶⁶ Yleensä fragmentti merkitsee filologiassa antiikin tekstistä säilynyttä katkelmaa.⁶⁷ Schlegel sai 1790-luvulla klassisen filologin koulutuksen Göttingenissä opettaneen legendaarisen Christian Heynen seminaarissa.

Varhaisromanttisella kaudellaan Schlegel kuitenkin määritteli romanttisen kirjallisuuden ohjelmaksi kirjoittaa tahallisen katkelmalli-

65 Alikehkittyneisyyden identiteetistä ks. Berman 1988 (1982), passim.

66 ”Es giebt so viel Poesie, und doch ist nichts seltner als ein Poem! Das macht die Menge von poetischen Skizzen, Studien, Fragmenten, Tendenzen, Ruinen, und Materialien.” KFSA II, 147. Nro 4.

67 Toinen viitepiste on taidehistorioitsija Johann Joachim Winckelmannin kuuluisa ”Kuvaus Rooman Belvederen torsosta” (Beschreibung des Torso im Belvedere zu Rom, 1759). Winckelmann 1992 (1759).

sesti.⁶⁸ Schlegel huomautti modernien fragmenttien olevan kuitenkin tarkoituksellisen keskeneräisiä, mikä erotti ne menneisyyden jäänteistä: ”Monista antiikin teoksista on tullut fragmentteja. Monet modernit teokset ovat sitä jo heti syntyessään.”⁶⁹ Tällä käsitteellä hän pyrki ratkaisemaan 1600-luvun kiistan antiikin ja modernin kannattajien välillä nyt modernin kannattajien hyväksi, kun hän oli aiemmissa klassisissa tutkimuksissaan puolustanut vielä antiikin kannattajien näkemyksiä kiistan sopimisesta.

Menneisyyden nykyisiin jäänteisiin kohdistunutta nostalgiaa tasa-painotti kuitenkin Schlegelin vähintään yhtä suuri kiinnostus nykyisyydessä olevia potentiaalisia pyrkimyksiä kohtaan, jotka avasivat tulevaisuuden mahdollisuuksia. Schlegel nimittäin selvensi, että fragmenttien suuntana ei ole suinkaan aina historiallinen menneisyys vaan se voi olla myös tulevaisuus:

Projektien taju, joita voisi kutsua tulevaisuuden fragmenteiksi, poikkeaa menneisyyden fragmenttien tajusta vain suunnaltaan, joka on edellisissä progressiivinen ja jälkimmäisissä puolestaan regressiivinen. – – [N]äin voidaankin hyvin sanoa, että fragmenttien ja projektien taju on historiallisen hengen transsendentaalinen osatekijä.⁷⁰

Niin tulevaisuuden keskeneräisten hankkeiden kuin menneisyydestä silyneiden hajanaisten jäänteidenkin tulkintataito on yhtäläillä ehtona historialliselle ajattelulle.

68 Jenan romantiikalle tyypillisen keskeneräisen pirstaleisen muodon voi nähdä olevan narratiivisella tasolla seurausta siitä, ettei yhtenäisen kertojan positio ja pitkäjänteisen kertomuksen kirjoittaminen tuntunut enää mielekkäältä Ranskan vallankumouksen ja teollistumisen aikakauden hajanaisessa tilanteessa. Vrt. Jay 1999, 178–179; Nancy ja Lacoue-Labarthe 1988 (1978), 30–31.

69 ”Viele Werke der Alten sind Fragmente geworden. Viele Werke der Neuern sind es gleich bei der Entstehung.” KFSa II, 169. Nro 24.

70 ”Der Sinn für Projekte, die man Fragmente aus der Zukunft nennen könnte, ist von dem Sinn für Fragmente aus der Vergangenheit nur durch die Richtung verschieden, die bei ihm progressiv, bei jenem aber regressiv ist. – – [S]o könnte man wohl sagen, der Sinn für Fragmente und Projekte sei der transzendente Bestandteil des historischen Geistes.” KFSa II, 169. Nro 22.

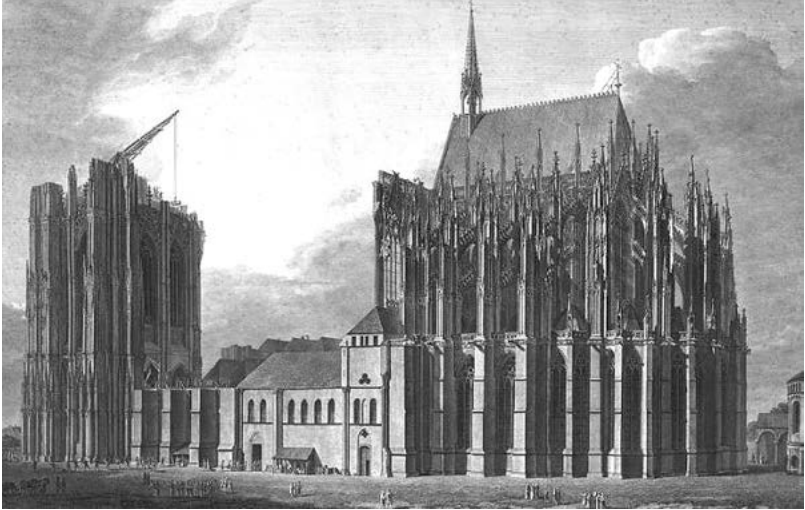
Schlegel piti tärkeänä ja omaperäisenä modernin aikakauden taide-muotona goottilaista kirkkoarkkitehtuuria ja sen orgaanista fragmentaarisuutta. Hän määritteli kristillisen taiteen fragmentin ja raunion käsitteiden kautta:

Taiteen havainnoimisen täytyy olla nykyisin hyvinkin fragmentaarista, sillä taide itse ei ole muuta kuin fragmentti, menneiden aikojen raunio. – – Kristillinen taide itse ei ole säilynyt muutoin kuin palasena eikä se oikeastaan koskaan tullut valmiiksi. Tämä ei ehkä ole maalausten kohdalla niin silmiin pistävää kuin goottilaisen arkkitehtuurin keskeneräisten tornien ja kirkkojen kohdalla, joista monet ovat olleet viimeiset tuhat vuotta valmistumattomia, ja valmistuneet taas ovat jo osaltaan muuttuneet raunioiksi – – .⁷¹

Erona antiikin valmiin muodon saaneisiin patsaisiin ja tragedia-trilogioihin, kristillisen ajan modernille kulttuurille oli tyypillistä jatkuva prosessuaalisuus ja deterritorialisatio. Schlegel löysi näin goottilaisista kirkoista konkreettisen vastineen romantikkojen omille kirjallisille kokeiluille fragmenttimuodolla. Hän toisti yllä kristillisen taiteen yhteydessä vuonna 1798 esittämänsä kuuluisan romanttisen runouden määritelmää: ”Romanttinen runous on vielä tulossa; oikeastaan sen ominaisena olemuksena on, että se on ikuisesti vain tulossa eikä voi koskaan valmistua.”⁷² Schlegel ilmaisikin varhaisromanttisella kaudellaan ajatuksensa mieluiten lyhyinä fragmentteina, joiden kirjallinen muoto vastasi niiden esittämää ajatussisältöä.

71 ”Die Anschauung der Kunst muß jetzt wohl fragmentarisch sein, da die Kunst selber nichts anders ist, als ein Fragment, eine Ruine vergangner Zeiten. – – Die christliche Kunst ist auch außerdem schon an sich selbst ein Bruchstück geblieben und eigentlich nie vollendetet worden; und obwohl dieses in der Malerei nicht so in die Augen fallend ist, als an den unvollendeteten Türmen und Kirchen der gotischen Baukunst, die seit einem Jahrtausend unfertig dastehend, zum Teil noch ehe sie ausgebaut worden, schon wieder in Ruinen zerfallen – – .” KFSÄ IV, 80.

72 ”Die romantische Dichtart ist noch im Werden; ja das ist ihr eigentlich Wesen, daß sie ewig nur werden, nie vollendet sein kann.” KFSÄ II, 183. Nro 1116.

Sulpiz Boisseréen piirroksessa Kölnin tuomiokirkko on vuoden 1809 asussaan. Wikimedia Commons.

Merkittävin näistä kristillisen arkkitehtuurin rakentamista tulevaisuuden raunioista oli Schlegelin mukaan Kölnin tuomiokirkko. Hän kuvaili tätä 1800-luvun alussa vielä täysin keskeneräistä rakennusta matkapäiväkirjassaan seuraavasti:

Merkittävin kaikista muistomerkeistä on tuomiokirkko. Jos se olisi valmis, olisi myös goottilainen rakennustaito antanut osoituksen jättiläistyöstä, jota voitaisiin verrata ylpeänä uuteen tai vanhaan Roomaan. Pelkästään kolmasosa kirkosta on valmis, ilman kupolia ja ilman sivuosia, joista pitäisi muodostua risti, ja torneista on olemassa vain yksi puolikas. – – Kaikki huomaavat hämmentyneinä tämän ylevän pirstaleen suuruuden – – .⁷³

73 ”Das merkwürdigste aller Denkmale ist der Dom. Wäre er vollendet, so würde auch die gotische Baukunst ein Riesenwerk aufzuzeigen haben, was den stolzesten des neuen oder alten Roms verglichen werden könnte. Nur der dritte Teil etwa der Kirche, ohne die Kuppel und ohne die Seitenstücke, welche die Kreuzform bilden sollten, und noch nicht die Hälfte nur eines Turms sind aufgeführt. – – Alle ergreift das Große dieses erhabenen Bruchstücks mit Erstaunen – – .” KFS IV, 177.

Schlegeliä kiehtoi goottilaiseen arkkitehtuuriin lähes erottamattomasti kuulunut keskeneräisyys. Notre Damesta Schlegel huomautti: ”Kumpikin torni on valmistunut vain suunnilleen puoleen väliin asti, niin kuin asia on monien goottilaisten tuomiokirkkojen kohdalla”.⁷⁴ Hän oli toki kiinnostunut valmistuneista ja sittemmin raunioiksi hajonneista rakennuksista, mutta erityistä mielenkiintoa hänessä herättivät ne pyhätöt, jotka olivat jääneet jo niiden omana aikanaan keskeneräisiksi.

Vastaavalla tavalla useimmat romantikkojen omista suurista kirjallisuushankkeista jäivät puolitiehen. Schlegel rinnastikin suoraan goottilaisen kirkkoarkkitehtuurin sekä romanttiset groteskit kirjalliset kokeilut:

On moraalisten riitasointujen kudoksesta koostuvia filosofisia teoksia, joista voidaan oppia epäjärjestyttä – – . Monella tämän lajin filosofisella taidekaoksella on ollut tarpeeksi voimaa elää goottilaista kirkkoa kauemmin. Meidän vuosisatamme tieteissä on toki rakennettu kevyemmin, muttei vähemmän groteskisti.⁷⁵

On tärkeää ymmärtää, ettei keskiaikainen katedraali ollut Schlegelille reterritorialisoivan nostalgian ihailema sidos, jolla deterritorialisoiva kaipaus pois modernista kaupunkitilasta voitaisiin yksinkertaisesti kiinnittää takaisin johonkin perustaan. Pikemminkin goottilaisen arkkitehtuurin groteski muoto oli myös mahdollista deterritorialisoida ja aktualisoida uuden filosofian sekä kirjallisuuden käsitteistön tasolla.⁷⁶

Romanttinen aikakäsitys on monikerroksellisempi kuin yleensä oletetaan: keskiajan sijaan Schlegel kaipasi menneisyydessä avoimena ollutta, potentiaalista tulevaisuutta. Kölnin tuomiokirkon tapauksessa kyse oli koskaan valmistumattomasta suurhankkeesta, jossa ihmisten sisäinen fantasian kyky ylitti täysin ihmisten materiaaliset voimavarat.

74 ”Beide Türme sind nur etwa zur Hälfte vollendet, wie es mit so manchem gotischen Dom der Fall ist – – .” KFSÄ IV, 156.

75 ”Sie [Philosophie] hat Werke, die ein Gewebe von moralischen Dissonanzen sind, aus denen man die Desorganisation lernen könnte – – . Manches philosophische Kunstchaos der Art hat Festigkeit genug gehabt, eine gotische Kirche zu überleben. In unserem Jahrhundert hat man auch in den Wissenschaften leichter gebaut, obgleich nicht weniger grotesk.” KFSÄ II, 238. Nro 389.

76 Nivala 2011b.

Tätä voi verrata Kantin kuvaukseen ylevästä, jonka tunne herää silloin, kun järjen kyvyt ylittävät ihmisen aistimellisen kapasiteetin.⁷⁷ Ylevän tavoin juuri mahdollisuus realisoida täydellisen kirkkorakennuksen ideaa konkreettisesti johti kristittyjen mielet nostalgisesti pois rajallisesta maallisesta todellisuudesta kohti saavuttamatonta yliaistista Jumalan valtakuntaa, joka ei voi kiinnittyä mihinkään konkreettiseen esineeseen. Juuri goottilaisen katedraalin keskeneräisyys edusti Schlegelille äärellisen materiaalisen todellisuuden kyvyttömyyttä esittää äärettömyyden ideaa.

Myös Schlegelin teoksen lähteenä ollut Forsterin matkapäiväkirja kuvaa Kölniä tätä kautta. Kreikkalainen antiikin taide tuotti patsaita, joita voidaan kutsua kauniiksi, sillä ne ovat mittasuhteiltaan ihmisen itsensä kokoisia, yhtenäisiä ja harmonisia kokonaisuuksia. Kristilliseltä ajalta oleva keskeneräinen tuomiokirkko on puolestaan ylevä: se on mittasuhteiltaan epätarkoituksenmukaisen valtava suhteessa ihmisen kokoon, herättäen pikemminkin kunnioituksen tunnetta ja jopa kauhua kuin esteettistä mielihyvää. Kauniille on ominaista tiukat äärelliset rajat ja harmonisuus, kun taas ylevän tunne voi herätä vain sellaisesta kohteesta, jonka rajoja katsoja ei pysty yhdellä silmäyksellä mieltämään. Näin kristillinen kirkkotaide herättää sielussa äärettömyyden kaipuun, koska se itsessään tuottaa kirkossa vierailevassa kokemuksen omasta pienyydestä ja mitättömyydestä.⁷⁸

77 Kant, *KU*, A 114. Aiemmassa valistuksen ajan teoretisoinnissa ylevä oli liittynyt toisinaan myös goottilaisiin kauhukertomuksiin ja niiden kokemuksiin kontrollin menetyksestä, mutta Kant pyrki rationalisoimaan ylevän kokemuksen palauttamalla sen viime kädessä ihmisen tietokykyjen rakenteesta johtuvaksi puhtaan subjektiiviseksi ilmiöksi.

78 "Die Pracht des himmeln sich wölbenden Chors hat eine majestätische Einfachheit, die alle Vorstellung übertrifft. -- Läßt sich auch schon das Unermeßliche des Weltalls nicht im beschränkten Raume versinnlichen, so liegt gleichwohl in diesem kühnen Emporstreben der Pfeiler und Mauern das Unauffhaltsame, welches die Einbildungskraft so leicht in das Grenzenlose verlängert. Die griechische Baukunst ist unstreitig der Inbegriff des Vollendeten, Übereinstimmenden, Beziehungsvollen, Erlesenen, mit einem Worte: des Schönen. -- Jene griechischen Gestalten scheinen sich an alles anzuschließen, was da ist, an alles, was menschlich ist; diese stehen wie Erscheinungen aus einer andern Welt, wie Feenpaläste da, um Zeugnis zu geben von der schöpferischen Kraft im Menschen, die einen isolierten Gedanken bis auf das äußerste verfolgen und das Erhabene selbst auf einem exzetrischen Wege zu erreichen weiß." Forster 1979 (1790), 45.

Kyse ei ollut toki siitä, etteivätkö romantikotkin olisi haaveilleet Kölnin tuomiokirkon valmistumisesta. Schlegelin matkaseurana ollut Sulpiz Boisserée itse asiassa vaikutti myöhemmin merkittävästi Kölnin tuomiokirkon rakennustöiden uudelleen aloittamiseen.⁷⁹ Olennaista on kuitenkin ymmärtää, että Schlegeliä kiehoi juuri Kölnin tuomiokirkon rakentamisen suuruudenhulluus eikä suinkaan 1800-luvun Saksan palauttaminen takaisin keskiajalle. Niin romanttisia fragmentteja kuin goottilaisia kirkkojakin luonnehti sama keskeneräisyys. Myös Svetlana Boym on havainnut 1800-luvun nostalgian viehtymyksen fragmentteihin, raunioihin ja sirpaleisiin. Esimerkiksi porvariskodin interiööriin kuulunut viherkasvi tai akvaario voidaan ymmärtää fragmentiksi luontoa keskellä urbaania tilaa.⁸⁰ Boymin hahmottelemaa tulkintaa on kuitenkin mahdollista kehittää historianfilosofisemmalla tasolla eteenpäin. 1700- ja 1800-lukujen vaihteen pirstaleinen moderni kokemus tunnisti jotakin itseään puhuttelevaa kristillisestä perinteestä. Kristillisen arkkitehtuurin salaisuus oli sen tuotosten jatkuvassa keskeneräisyydessä, jotka tunnustivat ihmisen haaveiden rajattomuuden ja konkreettisten toimintamahdollisuuksien rajallisuuden ristiriidan. Niiden salaisuus oli ihmisen äärettömän kaipuun ja äärellisen maailman rajallisten esineiden välisessä välttämättömässä ristiriidassa.

Romanttisen nostalgian suuntautuminen saavuttamattomuuteen koskee myös suhdetta niihin kirkkojen raunioihin, jotka tuhoutuivat vasta 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa. Paetessaan pois tungoksen täyttämästä Pariisista Schlegelin matkan ensimmäisenä etappina oli St. Denisin basilika – varhaisin goottilaiseen tyyliin rakennettu kirkko. Ranskan vallankumouksen antiklerikaaliset myllerrykset olivat jättäneet entisen pyhätön rauniomaiseen tilaan:

79 Tätä projektia puolestaan toinen romantikko Heinrich Heine kommentoi *Saksanmaa*-runoelmassaan purevan ivallisesti: ”Se Kölnin tuomiokirkko on, / tuo pelätti peikko-musta. -- Se kesken jäi – ja se hyvä on. -- Te tomppelit tuomioneuvoston / onko aikomus kättenne heikkoin / työ jäänyt päättää, valmistaa / pesä vanha se sarron peikkoin?” Heine 1923 (1844), 29–30. Rakennusprojektia kommentoi ja kritisoi myös J. V. Snellman Saksan matkapäiväkirjassaan vuosilta 1840–1841, vaikka hän ei toki Heinen tavoin liittynytään romanttiseen liikkeeseen. Snellman 2001 (1842), 58–60.

80 Boym 2001, 16.

Tämä seutu on Pariisiin yksinäisimpiä. – Tunne muuttuu ja voimistuu kuitenkin paljon, kun osuu vanhan tuomiokirkon raunioille. Kaikki, mikä on tuhottavissa ilman suurempia ponnistuksia, on tuhottu, vain alastomat muurit ja valtavat pylväät sekä kaaret ovat säilyneet. Kun portin avaa, pöllähtää ulos parvi variksia ja naakkoja, jotka lentävät korkeuksiin, ja näemme kuninkaiden auki revityt haudat – –.⁸¹

Schlegelin itsensäkin ennen Pariisiin saapumista kannattama Ranskan vallankumouksen sekulaarin ihmisen poliittinen ideologia oli johtanut barbariaan. Yhteiskunnallisen uudistamisen utopian päihdyttämä vallankumousarmeija oli tarvellyt goottilaisen arkkitehtuurin synnyn kenties tärkeimmän muistomerkin. Vanhasta kuninkaiden hautakirkosta oli tullut haudanryöstäjien kohde. Sen autio unohdettu sijainti – adornolaisen konkreettisen metaforan mielessä – edistyksen valtatie sivupolulla toimi Schlegelille olennaisena poliittisena symbolina.⁸²

St. Denisin katedraalin kaltaisten monumenttien syntyminen edellytti historiallista katkosta. Aikalaiset alkoivat arvostaa goottilaisia kirkkoja vasta sitten, kun ne olivat jo raunioitumassa käyttökelvottomiksi. Juuri saavuttamattomaan menneisyyteen kohdistunut menetyksen kokemus työstettiin romantiikan aikana tuottavaksi tilaksi.⁸³ St. Denis ei ollut vielä vallankumousaikana historiallinen monumentti, mutta sen merkittävän vaurioitumisen jälkeen siitä tuli sellainen. Nostalgian tunnetta luonnehtii kontrafaktuaalisuuden kokemus: ensimmäinen goottilainen kirkko olisi voitu pelastaa vallankumouksen terrorilta, jos menneisyydessä olisi menetelty toisin. Nostalgia herää silloin, kun jonkin menneisyydessä alkaneen prosessin tajutaan sulkeutuneen nykyisyydessä peruuttamattomasti. Nostalgiaa ei tyypillisesti tunneta vielä silloin, kun

81 ”Von dieser Seite ist die Gegend um Paris noch am einsamsten. – Aber sehr verändert und verstärkt wird dies Gefühl, wenn man nun wirklich an die Ruinen des alten Münsters gelangt. Was sich ohne allzu große Mühe zerstören ließ, ist zerstört; nur die nackten Mauern sind geblieben und die gewaltigen Säulen und Bogen. Als Pforte geöffnet ward, flog eine Schar von Krähen und Dohlen aufgescheucht in die Höhe; und nun sahen wir die aufgerissenen Gräber der Könige – –.” KFSÄ IV, 157.

82 Ks. viite 49.

83 Luonnon menettämisestä ks. myös Jauß 1979, 49.

kaipuun kohde on vielä olemassa ja saavutettavissa, vaan se liittyy menetyksen kokemuksen käsittelyyn.

Tulevaisuuden raunioilla

Friedrich Schlegelin romanttinen epistemologia merkitsi ajattelun kiinteän perustan etsimisen vastustamista. Historianfilosofian yhteydessä tästä seurasi sen ajatuksen hylkääminen, että jotakin yksittäistä mennyttä aikakautta voitaisiin pitää absoluuttisen esikuvallisena. Schlegelin romanttinen nostalgia ei perustunut ainakaan pelkästään utooppisen nostalgian oletukseen siitä, että jokin kadotettu menneisyyden tila voitaisiin tai tulisi palauttaa tulevaisuudessa. Menneisyyden absolutisoinnin sijasta hän tutki myös ironista nostalgiaa suhteessa eri aikakausiin. Schlegelin romanttisen ironian mukaisesti mikään konkreettinen ilmiö ei voinut koskaan esittää täsmällisesti todellisuuden absoluuttista kokonaisuutta. Sen sijaan nostalgian kohteena olivat menneisyydestä säilyneet fragmentit, jotka hajanaisuudessaan vain vihjasivat äärettömästä Absoluutista, joka ylitti aina ihmisten äärellisen kapasiteetin.⁸⁴ Jonkun tietyn kadotetun menneisyyden ajankohdan sijasta rauniot herättivät Schlegelin mukaan ihmisissä siis pikemminkin yleisemmän Absoluutin kaipuun, jota minkään historiallisen aikakauden palauttaminen ei voisi tyydyttää.

Nostalgia on moderniin aikaan kuuluva ilmiö, joka tulee erottaa esimerkiksi jo antiikissa esiintyneestä käsityksestä historiasta rappiona, etääntymisenä idyllisestä alkutilasta. Ajatus ihmisen taantumisesta historian kuluessa ei ole siis varsinaisesti nostalginen, jos nostalgia halutaan rajata vain uusimman ajan ilmiöksi. Varhaisromanttinen nostalgia ei halunnut vaeltaa historian lineaarista tietä takaisin menetettyyn historian alkuun, vaan kartoittaa historian käyttämättömiä sivupolkuja ja menetettyjä mahdollisuuksia, jotka poikkesivat kokonaan tältä teleologiselta tieltä.⁸⁵

84 Frank 1989, 292–293.

85 Kiitän artikkelia koskeneista kommentteista kirjan toimittajia Pertti Grönholmia ja Heli Paalumäkeä, koko Turun yliopiston ”Utopia, aatteet ja tulevaisuus”-tutkimusryhmää, nimettömiä vertaisarvioijia sekä Sakari Ollitervo ja Jasmine Westerlundia.

Lähteet

Alkuperäisaineisto

- Fichte, Johann Gottlieb: *Tiedeopin perusta*. Alkuteos: *Grundlage der gesammten Wissenschaftslehre* (1794). Suom. Ilmari Jauhiainen. Gaudeamus, Helsinki 2006.
- Forster, Georg: *Forsters Werke in zwei Bände. Zweiter Band* (1790). *Ansichten vom Niederrhein*. Aufbau-Verlag, Berlin 1977.
- Hegel, G. W. F.: *Ästhetik I/II* (1835). Toim. Rüdiger Bubner. Reclam, Stuttgart 2000.
- Hegel, G. W. F.: *Logiikan tiede I*. Alkuteos: *Wissenschaft der Logik* (1812). Suom. Ilmari Jauhiainen. Summa, Helsinki 2011.
- Heine, Heinrich: *Saksanmaa. Talvinen tarina*. Alkuteos: *Deutschland. Ein Wintermärchen* (1844). Suom. Otto Manninen. Otava, Helsinki 1923.
- Kant, Immanuel: *Kritik der Urteilskraft* (1790). Suhrkamp, Frankfurt am Main 2004.
- Schlegel, Friedrich: *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe I–XXV*. Toim. Ernst Behler. Schöningh, Paderborn 1958–2009.
- Winckelmann, Johann Joachim: Kuvaus Rooman Belvederen torsosta. Alkuteos: Beschreibung des Torso im Belvedere zu Rom (1759). Teoksessa *Jalosta yksinkertaisuudesta. Kirjoituksia antiikin taiteista ja arkkitehtuurista*. Suom. Vesa Oittinen. VAPK-Kustannus, Helsinki 1992, 108–115.

Tutkimuskirjallisuus

- Adorno, Theodor W.: *Gesammelte Schriften 2. Kierkegaard. Konstruktion des Ästhetischen* (1933). Suhrkamp, Frankfurt am Main 1979.
- Agamben, Giorgio: *Infancy and History. On the Destruction of Experience*. Alkuteos: *Infanzia e storia* (1978). Käänt. Liz Heron. Verso, London 2007.
- Battistini, Matilde: *Astrologie, Magie und Alchemie. Bildlexikon der Kunst. Band VIII*. Alkuteos: *Astrologia, magia, alchimia* (2004). Käänt. Caroline Gutberlet. Parthas, Berlin 2005.
- Behler, Ernst: *Studien zur Romantik und zur idealistischen Philosophie 2*. Schöningh, Paderborn 1993.
- Benjamin, Walter: *Silmä väkijoukossa: Huomioita eräistä motiiveista Baudelairen tuotannossa*. Alkuteos: *Über einige Motive bei Baudelaire* (1939). Suom. Antti Alanen. Odessa, Helsinki 1986.

- Benjamin, Walter: *Selected Writings 1*. Toim. Marcus Bullock ja Michael Jennings. Harvard University Press, Cambridge 2004.
- Beiser, Frederick C.: *Enlightenment, Revolution and Romanticism: The Genesis of Modern German Political Thought, 1790–1800*. Harvard University Press, Cambridge 1992.
- Beiser, Frederick C.: *The Romantic Imperative: The Concept of Early German Romanticism*. Harvard University Press, Cambridge 2006.
- Berman, Marshall: *All That is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity*. Penguin Books, New York 1988.
- Berman, Marshall: *The Politics of Authenticity: Radical Individualism and the Emergence of Modern Society* (1970). Verso, London 2009.
- Bullock, Marcus: *Romanticism and Marxism: The Philosophical Development of Literary Theory and Literary History in Walter Benjamin and Friedrich Schlegel*. Peter Lang, New York 1987.
- Bloch, Ernst: *Das Prinzip Hoffnung I* (1959). Suhrkamp, Frankfurt am Main 1985.
- Boym, Svetlana: *The Future of Nostalgia*. Basic Books, New York 2001.
- Chaouli, Michel: *The Laboratory of Poetry: Chemistry and Poetics in the Work of Friedrich Schlegel*. The John Hopkins University Press, Baltimore 2002.
- Cepl-Kaufmann, Gertrude ja Johanning, Antje: *Mythos Rein. Zur Kulturgeschichte eines Stromes*. Primus, Darmstadt 2003.
- Deleuze, Gilles ja Guattari, Félix: *Mitä filosofia on? Alkuteos: Qu'est-ce que la philosophie?* (1991). Suom. Leevi Lehto. Gaudeamus, Helsinki 1993.
- Frank, Manfred: *Einführung in die frühromantische Ästhetik*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1989.
- Frank, Manfred: *”Unendliche Annäherung”: Die Anfänge der philosophischen Frühromantik*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1998.
- Habermas, Jürgen: *Julkisuuden rakennemuutos. Tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta*. Alkuteos: *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (1962). Suom. Veikko Pietilä. Vastapaino, Tampere 2004.
- Hobsbawm, Eric: *The Age of Revolution, 1798–1848* (1962). Acabus, London 2008.
- Höltenschmidt, Edith: *Die Mittelalter-Rezeption der Brüder Schlegel*. Schöningh, Paderborn 2000.
- Immerwahr, Raymond: Romantic irony and romantic arabesque prior to romanticism. *The German Quarterly*, 42(4) 1969, 665–685.

- Jauß, Hans Robert: *Literaturgeschichte als Provokation*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1979.
- Jay, Martin: Onko kokemus edelleen kriisissä? Ajatuksia Frankfurtin koulun kaihosta. Suom. Olli-Pekka Moisio. Teoksessa *Kritiikin lupaus. Näkökulmia Frankfurtin koulun kriittiseen teoriaan*. Toim. Olli-Pekka Moisio. SoPhi, Jyväskylä 1999, 177–196.
- Kondylis, Panajotis: *Die Aufklärung im Rahmen des neuzeitlichen Rationalismus* (1981). Meiner, Hamburg 2002.
- Kuhn, Helmut: *Schriften zur Ästhetik*. Kösel, München 1966.
- Lacoue-Labarthe, Philippe ja Nancy, Jean-Luc: *The Literary Absolute: The Theory of Literature in German Romanticism*. Alkuteos: *L'absolu littéraire* (1978). Käänt. Philip Barnard ja Cheryl Lester. State University of New York Press, New York 1988.
- Millán-Zaibert, Elizabeth: *Friedrich Schlegel and the Emergence of Romantic Philosophy*. State University of New York Press, New York 2007.
- Nivala, Asko: Kemiallinen aikakausi. Historian metaforinen kuvaaminen. Teoksessa *Kulttuurihistoriallinen katse*. Toim. Sakari Ollitervo ja Heli Rantala. Cultural History – Kulttuurihistoria 8. K&h, Turku 2010, 81–108.
- Nivala, Asko: Romanttinen komedia. Huumori Friedrich Schlegelin varhaisromanttisessa ajattelussa. Teoksessa *Menneen ja tulevan välillä. 1800-luvun kulttuurihistorian lukukirja*. Toim. Hannu Salmi. K&h, Turku 2011a, 15–52.
- Nivala, Asko: From the Naïve to the Unnatural: Friedrich Schlegel's Early Romantic Notion of the Grotesque. Teoksessa *The Grotesque and the Unnatural*. Toim. Markku Salmela ja Jarkko Toikkanen. Cambria Press, New York 2011b, 113–136.
- Nivala, Asko ja Rantala, Heli: Käsitehistoria kulttuurihistoriallisena tutkimusmenetelmänä. Teoksessa *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Asko Nivala ja Rami Mähkä. K&h, Turku 2012, 222–244.
- Nivala, Asko: *Beyond Germany Fragmented. The Idea of the Golden Age in Friedrich Schlegel's Early Romantic Philosophy of History*. Doctoral dissertation. University of Turku, Turku 2015.
- Oittinen, Vesa: Jenan romantikkojen filosofia. Uusia tulkintoja, uusia kysymyksiä. Teoksessa *Romanttinen moderni. Kirjoituksia runouskäsityksistä*. Toim. Tuula Hökkä. SKS, Helsinki 2001, 26–44.
- Oittinen, Vesa: Herder, ekspressiivisyyden filosofi. Teoksessa *Herder, Suomi, Eurooppa*. Toim. Sakari Ollitervo ja Kari Immonen. SKS, Helsinki 2006, 24–48.

- Peter, Klaus: *Problemfeld Romantik. Aufsätze zu einer spezifisch deutschen Vergangenheit*. Winter, Heidelberg 2007.
- Pöggeler, Otto: *Hegels Kritik der Romantik*. Fink, München 1999.
- Reddy, William: *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*. Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- Roberts, F. Corey: The perennial search for paradise: garden design and political critique in Dorothea Schlegel's *Florentin*. *The German Quarterly* 75(3) 2002, 247–264.
- Robson-Scott, William Douglas: *The Literary Background of the Gothic Revival in Germany: A Chapter in the History of Taste*. Clarendon Press, Oxford 1965.
- Schenk, H. G.: *The Mind of European Romantics: An Essay in Cultural History*. Constable, London 1966.
- Schwering, Markus: Romantische Geschichtsauffassung – Mittelalterbild und Europagedanke. Teoksessa *Romantik-Handbuch*. Toim. Helmut Schanze. Kröner, Tübingen 2003, 543–557.
- Schivelbusch, Wolfgang: The policing of street lighting. *Yale French Studies* 73, Everyday Life 1987, 61–74.
- Selwen, Pamela E.: *Everyday Life in the German Book Trade: Friedrich Nicolai as Bookseller and Publisher in the Age of Enlightenment*. Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 2000.
- Snellman, J. V.: Saksa. Kuvauksia ja arviointeja matkalta 1840–1841 (1842). *Kootut teokset 4*. Opetusministeriö, Helsinki 2001, 15–250.
- Steinwand, Jonathan: The future of nostalgia in Friedrich Schlegel's gender theory: casting German aesthetics beyond ancient Greece and modernity. Teoksessa *Narratives of Nostalgia, Gender and Nationalism*. Toim. Jean Pickering ja Suzanne Kehde. Macmillian Press, Houndmills, Basingstoke 1997, 9–29.
- Taminiaux, Jacques: *Poetics, Speculation, and Judgment: The Shadow of the Work of Art from Kant to Phenomenology*. Käänt. Michael Gendre. State University of New York Press, New York 1993.
- Tarkka, Laura: ”Kaikenlaisille mielivaltaisille moderneille tunteille välttämätön romanttinen tausta”? Reinin maisemien merkitykset Georg Forsterin ja Friedrich Schlegelin matkakuvauksissa. Yleisen historian julkaisematonta gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, 2010.
- Tzoref-Ashkenazi, Chen: India and the identity of Europe: the case of Friedrich Schlegel. *Journal of the History of Ideas* 67(4) 2006, 713–734.
- Voßkamp, Wilhelm: Einleitung. Teoksessa *Utopieforschung I*. Toim. V. Wilhelm Voßkamp. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1985, 1–10.